

ארחות המוסר

ספר מוסר
"ארחות צדיקים"
עם הוספות
ביאורים ועיונים

ספר לימוד יומי בתכנית חלוקה חדשית

שבט - תשע"ד

ארגון "ארחות יושר"

ת.ד. 596 סניף רבי עקיבא בני-ברק
טל': 077-9230219 נייד: 052-7167812
פקס: 077-4230219

מוסדות, שיעורי תורה ופרטיים
המעוניינים בחוברות
יפנו לארגון "ארחות יושר"
בפקס: 077-4230219

כל הזכויות שמורות

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, לתרגם
חלק כלשהו מתוכן הספר, בין אם לשימוש פנימי
ו/או לשימוש מסחרי ללא אישור מפורש
מארגון "ארחות יושר".

עימוד, עיצוב והפקה:
אפקטיב

054-8485060 / 03-5796812

נדפס על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"

"ארחות המוסר"

יו"ל ע"י ארגון "ארחות יושר"
מיסודו והכוונתו של מרן שר התורה
הגר"ח קניבסקי שליט"א.

ראש המכון:
הרב אריה קניבסקי

עורך ראשי:
הרב ליפא פלמן

חברי מערכת:
הרב אשר לייבי
הרב יחיאל חסידה
הרב דוד יגאלי
הרב ישראל מאיר וולך

יוצא לאור לזכוי הרבים

לעלוי נשמת

הרבנית הצדקנית אמן של ישראל

מופלאה ומופלגת במדות טובות ובמאור פנים לכל אדם

מיוחדת ויחידה בדורנו ביראת שמים ומעשים טובים

לכלל ולפרט

מרת **בת שבע אסתר קניבסקי ע"ה**

בת מרן רבינו יוסף שלום אלישיב זצוק"ל

אשת חבר לרבינו מורה דרכנו

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א

בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר

שהשיבה נשמתה לבוראה ביום השבת קדש

חול המועד סוכות י"ז תשרי תשע"ב

עליה אנו קוראים את המקראות

עוז וחדר לבושה ותשחק ליום אחרון

רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה

אוי מי יתן לנו תמורתה

זכותה תנן עלינו

תנצב"ה

אשת חיל מי ימצא

לעילוי נשמת

האשה החשובה הכשרה והנכבדת

מרת **רות איבון** ע"ה

אשת יבלחט"א מכובדנו היקר

מר אלברט אברהם משיח הי"ו

ואמו של ידידינו הרגול והנעלה, איש חי רב פעלים

תלמיד חכם וירא אלקים, מעמודי התווך של ארגונו

ומגדולי מחזיקי התורה

הרב ר' **אייל משיח** שליט"א

חינכה בניה וצאצאיה באמונה ובמסירות

לאהבת תורה. יראת שמים ומידות טובות.

והיתה לסמל ולמופת באצילותה ובמעשיה.

עמדה לימין בעלה ובניה בעוז ותעצומות

בכל מפעלתיהם למען הכלל והפרט.

קמו בניה ויאשרוה בעלה ויהללה

רוח ה' תניחנה בגן עדן

נפשה בטוב תלין וזרעה יירש ארץ

ת.נ.צ.ב.ה.

חוברת זו מוקדשת לזכר

ולעילוי נשמות הנפטרים

ר' **שמואל** בן ר' צבי **קניבסקי** ז"ל

נפטר י"א תשרי תשל"ח

"צחק בן גבריאל ויפה **ארכוב** ז"ל

נפטר כ"ח אדר תשכ"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצחו על ידי

מר אלון ארכוב שיחי'

להצלחתו

תוכן הענינים

10.....פתח דבר

13.....שער החניפות

52.....שער לשון הרע

63.....פעילות הארגון

על כל פסיעה ופסיעה

למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור (משלי ב' פסוק כ')

יתברך הבורא, וישתבח היוצר, יתפאר העליון, ויתרומם המתנשא לכל לראש, שזיכנו בחסדיו המרובים, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, להכנס בפתח שער הקודש, השער אשר דרכו ניתן למצוא את הדרך המובילה מעלה מעלה, לשלמות המידות וידעת התורה, עליה אמר החכם מכל אדם: "למען תלך בדרך טובים, ואורחות צדיקים תשמור".

על פי עצתו והוראתו של רבינו הגדול מורה דרכנו, מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, זכינו בחסדי השי"ת להחזיר את לימוד מוסרי ה' בתוך שיעורי לימוד התורה הקדושה, ובתום שנה לתחילת פעילותינו, סיימנו בחסדי ה' יתברך לבאר ולחלק לסדר לימוד יומי את ספרו הנפלא של רבנו שליט"א, "אורחות יושר".

כמעשינו בראשונה, ממשיכים אנו בחוברת השלוש עשרה, לבאר ולחלק לסדר יומי את הספר הקדוש "ארחות צדיקים", מיסודות ספרי המוסר בעם ישראל. הספר נכתב כפי המקובל אצלנו, בערך לפני כשבע מאות שנה, על ידי אחד מענקי הרוח בדור הראשונים כמלאכים, אשר לגודל ענותנותו לא חתם את שמו על הספר, אמנם כל מעיין בספר יגלה את פלאו, אשר כל דבריו וסגנונו מתאימים לדורנו, ממש כאילו נכתבו בימינו והוא פלא גדול.

והנה גודל חשיבות והכרחיות תיקון המידות, כבר ביאר מרן החזון איש בהרחבה בספרו "אמונה ובטחון" (פרק ד'), וכה כותב בין דבריו: כי תיקון המידות הן יסוד המוסד למצוות החוקיים ולמצוות המשפטיים

גם יחד, ומבאר שם בלשונו הזהב: אל יחשוב האדם, כי תיקון המידות מתייחס רק למצוות שבין אדם לחבירו, ואילו במצוות שבין אדם למקום, להם צריך רק יראת שמים, אין הדבר כן, כי זה האדם אשר מדותיו כברייטן, ולא הותקנו על פי המוסר והדעה, הרי הוא מסור ביד יצרו ואין יצרו מסור בידו, ולא יתכן שיהא שלם במצוות שבין אדם למקום, ואם מקיימן במדה ידועה, הוא רק מפני שאינם נפגשים בהתנגדות מצד אחד ממדותיו המגונות, אך ברגע שיתנגשו במידותיו הרעות, לא תעמוד יראתו בפניהם, ומעשים בכל יום וכו' עיי"ש בדבריו המתוקים.

וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה (בירושלמי שבת פ"א ה"ג): מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסולייתה, שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'", ונאמר "עקב ענוה יראת ה'", למדנו, כי סדר הדברים הוא: תיקון המידות, יראת שמים, ותלמוד תורה.

עינינו נשואות למרומים בתפילה ובתחינה, שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד, שנזכה לכוון לאמת, לבאר ולהעיר עינים בדרך הנכונה, ויהיו שפתינו והגיון לבנו נכונות ומישרות, להרבות כבוד שמים, להגדיל תורה ולהאדירה. זכות רבנו המחבר זצוק"ל, וברכותיו של מרן שליט"א, יעמדו לנו למצוא חן בעיני אלקים ואדם, ונזכה להפיץ ולהצית את נר האמת והצדק, להרבות האור בקדושה ובטהרת הלב בין כל עמו ישראל באהבה, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים, בבית המשיח ובבניית בית הבחירה, במהרה בימינו אמן.

בברכת התורה

מערכת "אורחות המוסר"

סדר הלימוד היומי בשיעורים

יום א' ד' שבט - יום ה' ח' שבט.....(פרשת בשלח)
יום א' י"א שבט - יום ה' ט"ו שבט.....(פרשת יתרו)
יום א' י"ח שבט - יום ה' כ"ב שבט.....(פרשת משפטים)
יום א' כ"ה שבט - יום ה' כ"ט שבט.....(פרשת תרומה)

שבוע א'

שבוע ב'

שבוע ג'

שבוע ד'

לתועלת הלומדים:

חוברות "ארחות המוסר" מחולקות לקטעי לימוד יומיים, הנפרסים על פני כחודש - חמישה ימים בשבוע למשך ארבעה שבועות.
(חוברות "ארחות המוסר" נלמדות בשיעורי הגמרא הנמסרים בימי ראשון - חמישי ועל כן חולק החומר בהתאם).
החומר המוקדש לכל יום מותאם ללימוד יומי הנמשך כעשר דקות.
תחילת כל קטע של לימוד יומי מסומנת באמצעות מילה צבועה.
כשיום הלימוד מצויין בסימניה הקיימת באותו עמוד.

עיונים

ארחות

שער החניפות

צדיקים

שער העשרים וארבעה

שער החניפות

החניפות^(א)

נחלקת לתשעה חלקים:

הראשון

- מי שהוא מכיר בחברו שהוא

רשע ורמאי, ושהוא מוציא שם רע על הכשרים, ושהוא גוזל ממונ חברו, ובא זה ומחניף לו; ולא די שהוא מחניף לו² ומשבחו, אלא שהוא מחליק לו לשון ויאמר: לא

מה שייך פה חנופה, או שמה אין ענין חנופה זו למושג "חנופה" המקובל? אלא - ביאר רבי משה פיינשטיין זצ"ל ('דרש משה') - חילוק גדול יש בין רגישותם של אומות העולם לרצח ושפיכות דמים, ובין הזהירות המופלגת של עם ישראל בעוון חמור זה. אומות העולם מקפידות על רציחה רק משום

ביאורים

1. החניפות. חנפן הוא מי שמחזק ידי הרשעים על ידי שמשבח אותם או מראה באופן אחר שמסכים אתם או עם מעשיהם, או אפילו אם נמנע מלהוכיחם, כפי שיבאר רבנו בהמשך דבריו. 2. ומשבחו. על עצם העבירה שעשה.

א. החניפות. בספר 'תורת הקנאות' (סוטה מא: ד"ה נתחייבו) הביא מה'ספרי' אזהרה לאיסור חנופה מהכתוב "לא תחניפו את הארץ" (במדבר לה, לג), ועיין שם שדן אם אינו אלא אסמכתא בעלמא. בספר 'חפץ חיים' (בפתיחה לאוין ט"ז) כתב שהרבה גאונים סוברים שהוא לא גמור מפסוק זה. והנה לשון הפסוק הוא: "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה, כי הדם הוא יחניף את הארץ, ולא רץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו". ויש להבין

פְּעֻלַּת אֵין כְּמֹה שְׁעִישִׁית - בְּדָבָר
הַזֶּה יֵשׁ כְּמֹה עֲבֻרוֹת וְהִרְבֵּה עֲנִשִׁין:
הָאֶחָד - שֶׁהָיָה לוֹ לְהוֹכִיחוֹ עַל
חֲטָאֵיו, ³ וְלֹא דִי שְׁאִינוּ מוֹכִיחוֹ,
⁴ אֲלֵא אוֹמֵר לוֹ "לֹא חֲטָאתָ",
⁵ וּמְחִזִּיק יְדֵי מְרָעִים, וְיֵשׁ לָזֶה הֶחָנֵף
עֲנִשׁ ⁶ שְׁלֹא קָנָא עַל הָאֲמָת. וְעוֹד,
שֶׁזֶה הֶחָנֵף נוֹתֵן מְכָשׁוֹל לְפָנָי
הַחוּטָא, כְּשֶׁאוֹמֵר לֹא חֲטָאתָ לֹא
יָשׁוּב מִרְעָתוֹ יוֹסִיף עוֹד לְחֲטֹא,

הדאגה לישוב העולם,
ולפיכך אם רואה גוי
בחברו שמקלקל את
ישובו של עולם, לפי
דעתו, קם עליו והורגו.
כיוצא בזה ביחסים
שבין האומות, אשר
את כל המלחמות
שביניהם מצדיקים
בטענה זו, שהם באים
לתקן ולהציל את
העולם. כיון שכך הם
אינם מקפידים על
חיי שעה בכלל, וכן
על חיי אנשים זקנים.
להבדיל מהם, איסור

התורה "לא תרצח" אינו אלא משום חשיבות האדם באשר הוא אדם. לכן
אפילו אדם שכבר אין בו צורך לישוב העולם, האיסור להורגו בעינו עומד,
ובכל חומרתו. ואין בזה הבדל בין שוטה לפיקח, ובין חיי שעה לחיים
ארוכים.

נמצא אפוא, שכאשר אדם הורג את חברו משום שלדעתו הוא מקלקל את
ישוב העולם, הרי הוא מחניף לארץ במובן הפשוט של המלה, שכן לפי
דעתו האדם טפל לארץ, כלומר, לישוב העולם, ולא כדעת התורה, שאדרבה
הארץ טפלה לכל אדם באשר הוא אדם. זהו שאמר הכתוב "ולא תחניפו
את הארץ".

ביאורים

3. ולא די שאינו מוכיחו. ומבטל מצות עשה דאורייתא של "הוכח תוכיח".
4. אלא. מוסיף הוא לחטוא בקום ועשה באמרו לו 'לא חטאת'. 5. ומחזיק
ידי מרעים. הוא מחזק ידי הרשעים. 6. שלא קנא על האמת. להוכיחו
למונעו מן העבירה.

מְלָבֵד הָעֵנֶשׁ ⁷ שְׁנַעְנַשׁ עַל נֹזֵק וְצַעַר בְּנֵי-אָדָם שֶׁהוֹיֵק
וְצַעַר הַחוּטָא, וְלֹא יִשְׁלַם לָהֶם וְלֹא יַפְיָסֵם מִחֲמַת
הַחֲנִיפוֹת שֶׁל זֶה הַמַּצְדִּיק רָשָׁע, וְנֶאֱמַר: "מַצְדִּיק רָשָׁע
וּמִרְשִׁיעַ צַדִּיק, תוֹעֵבֶת ה' ⁸ גַּם שְׁנִיחֵם" (משלי יז, טו). ⁹ וְאִם
עוֹנֵן זֶה הַחוּטָא גָּלוּי לְרַבִּים, וְזֶה מַחְנִיף לוֹ בְּרַבִּים וְאוֹמֵר
לוֹ: זֶךְ וְיִשָּׁר אַתָּה, אֲזַי חָלַל הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ ¹⁰ וּבָזָה דַּת וְדִין.
וְחֵיב אָדָם לְמַסֵּר עֲצָמוֹ ¹¹ לְסַכְנָה וְלֹא יֵשִׁים עֲצָמוֹ בְּעוֹנֵן
זֶה. ¹² וְאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם ¹³ עַל אַגְרִיפָס,

ביאורים

7. שנענש. החוטא. ויש מפרשים שיענש החונף. 8. גם שניהם. בכל מקום
שנאמר "גם" בא לרבות עוד אופן. וכתב הגר"א (משלי יז, טו): "ואמר גם
שניהם, שאף המחזיק ידיו, הוא גם כן תועבה". 9. ואם עוון זה. בכת"י
הגירסא: "כל שכן עוון זה". 10. וביזה דת ודין. מחלל התורה (דת ישראל
ודין התורה). 11. לסכנה. למצב של סכנת הפסד ממון ('תורת הקנאות').
או הכוונה, למצב של ספק סכנת נפשות, אבל לסכנת נפשות ודאית אינו
מחויב למסור עצמו רק בשלש עבירות - שבהם הדין יהרג ואל יעבור ('פתח
השער'). ויש מפרשים כוונת רבנו לסכנת חיים ממש, שלהחניף לו ברבים
אסור אף במקום סכנה לפי שיש בזה חילול ה', והוא עוון חמור מאד, עיין
במסכת יומא פו. ('איזהו מקומן'). ויש מפרשים שהכוונה לצער הגוף או
לפגיעה גופנית מסוימת. 12. ואמרו רבותינו וכו'. מביא ראייה לדבריו שחייב
למסור עצמו לסכנה ולא להחניף לרשעים, שהרי אמרו שנתחייבו כליה
על שהחניפו לאגריפס המלך, ואף שהיו נמצאים במצב של סכנה אלמלא
החניפו לו, בכל זאת נתחייבו להגיד לו האמת שעל פי דין תורה הוא פסול
מהיות מלך על ישראל, ולהעמיד את עצמם במצב של סכנה, ומכיון שלא
עשו כן נתחייבו כליה. ('פתח השער'). 13. על אגריפס. הוא היה מלך ישראל
מזרע הורדוס.

שְׁהִיָּה קוֹרָא בתוֹרָה, וּבְשִׁהֲגִיעַ לְפָסוּק: "לֹא תוֹכַל" ¹⁴ לָתֵת עֲלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא אֶחֱידָהּ הוּא" (דברים יז, טו), ¹⁵ זָלְגוּ עֵינָיו דְּמָעוֹת. ¹⁶ אָמְרוּ לוֹ: ¹⁷ אַחֲנִינוּ אִתָּהּ! בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִתְחַבֵּב ¹⁸ שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל בְּלִיָּה עַל ¹⁹ שְׁהֲחִנִּיפוּ לְאַגְרִיפִס (סוטה מא). ²⁰ גַּם הָיוּשֵׁב עַל הַדִּין ²¹ אֶל יַפְחַד מְאִישׁ, ²² כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: "לֹא תִגְוְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ" (דברים א, יז). ²⁴ וּבְחֲנִיפוֹת כְּזֶה יֵשׁ בּוֹ עֵנֶשׁ ²⁵ שֶׁקָּרַךְ ²⁶ וְחֲנִיפוֹת.

ביאורים

14. לתת עליך. למלך. 15. זלגו עיניו דמעות. משום שפסוק זה פוסלו מן המלכות, שהרי הוא מזרע הורדוס, שהיה עבד כנעני מאדום ועלה למלוך בכח (ב"ב ג:). 16. אמרו לו. העם. 17. אחינו אתה. לפי שאמו היתה מישראל (רש"י). 18. שונאי ישראל. היינו ישראל עצמם [לשון "סגי נהור" כדי לא להזכיר פורענות על ישראל]. 19. שהחניפו לאגריפס. מה שאמרו לו "אחינו אתה" וראוי אתה למלכות נחשב חנופה, משום שאף על פי שאמו היתה מישראל ונחשב "מקרב אחיך" וראוי להתמנות לכל השררות (כמבואר בקידושין עו:). לא היה ראוי למנותו למלך, משום שמצד אביו היה עבד, וגנאי הדבר שיהיה מלך (רש"י סוטה מא: ד"ה אגרופה). 20. היושב על הדין. דיין הדן דין. 21. אל יפחד מאיש. אם אחד מבעלי הדין הוא אדם אלים או עשיר. 22. כמו שנאמר. אזהרה לדיינים. 23. לא תגורו מפני איש. וז"ל רבינו יונה (שע"ת ג, לג): "הזהרנו בזה להאמין שלא יקרנו נזק מצד משפט הצדק כאשר לא נכיר בו פנים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (פסחים ח:). שלוחי מצוה אינם נזוקים לא בהליכתם ולא בחזירתם. וזהו פרוש "כי המשפט לאלוקים הוא" - שלא יבואכם נזק בסיבתו". עכ"ל. כלומר, כיון שהדין הוא שליח האלוקים לעשות המשפט לא יארע לו שום נזק בעשותו דין צדק. 24. ובחניפות כזה. שפוסק הדין לטובתו מפני שמפחד ממנו. 25. שקר. משמקר בדיו. 26. וחניפות. לרשע.

הַשְּׁנִי - הַמְשַׁבֵּחַ רִשְׁעַ בְּפָנֵי בְנֵי-אָדָם, בְּפָנָיו אוֹ שְׁלֹא בְּפָנָיו. וְאֵף-עַל-פִּי שְׁלֹא יִצְדִּיק אוֹתוֹ ²⁷ עַל מַעֲשָׂיו הָרָעִים, אֲלֵא יֵאמֶר בְּסֵתָם: ²⁸ אִישׁ טוֹב הוּא! - עַל זֶה נֶאֱמָר: "עֲזֹבֵי תוֹרָה ³⁰ יִהְלְלוּ רִשְׁעִי" (משלי כח, ד), כִּי זֶה הַמְשַׁבֵּחַ לִוְלִי שֶׁעֲזַב הַתוֹרָה לֹא הִלֵּל לָזֶה שֶׁעֲזַב עֲלִיָּה וְעַל דְּבָרֶיהָ. ³¹ גַּם לֹא יִמְלִיץ עַל הָרִשָּׁע בְּפָנֵי בְנֵי-אָדָם לִזְמַר: ³² [הִלּוּא] הוּא עוֹשֶׂה טוֹבָה זֹאת לְכֵן תַּחְמְלוּ עֲלָיו. וּמִי שֶׁעוֹשֶׂה כֵּךְ, זֶהוּ רַע מְאֹד, ³³ כִּי הַשּׁוֹמְעִים סְבוּרִים שֶׁהוּא צָדִיק וְיִתְנֶנּוּ לוֹ כְּבוֹד, וַיֵּשׁ מְכַשּׁוֹל גָּדוֹל

ביאורים

27. על מעשיו הרעים. עצמם, לומר שהם כשרים. 28. איש טוב הוא. ולא יתכן שיעשה מעשים רעים, והאמת אינו כן, נמצא שהוא משקר וגם חונף ('פתח השער'). או הכוונה שאומר שאמנם זאת הפעם עשה אותו פלוני מעשה רע, אבל עדיין איש טוב הוא ואין לשנות את היחס כלפיו ('הרוצה בתשובה'). 29. עוזבי תורה. הפורשים מן התורה מהללים את הרשע, כי הוא נכבד בעיניהם. 30. יהללו רשע. כלומר, עצם העובדה שמהלל את הרשע ואומר עליו כי איש טוב הוא, זהו אות וסימן שאותו החנף הוא בעצמו איש רע ועוזב תורה בפנימיותו, על אף שבאופן חיצוני הדבר לא ניכר ('הרוצה בתשובה'). 31. גם לא ימליץ וכו'. בכת"י: "גם כי לא ישבח את הרשע, אלא יליץ עליו בפני...". והוא קצור דברי השע"ת. ושם: "וגם כי לא ישבח את הרשע זולתי (רק) במה שנמצא בו מן הטוב (בדבר טוב הנמצא בו), ויליץ (מלשון מליץ יושר) עליו בפני בני אדם להגיד לאדם ישרו, גם זו רעה חולה". כלומר, אפילו אם אינו מתיחס כלל למעשיו הרעים, רק מזכיר דברים טובים שעשה אותו הרשע ומשבח אותם, גם בזה רעתו רבה ונקרא גם-כן חונף. 32. הלוא הוא עושה טובה זאת. יש בו מעשים טובים אלו. 33. כי השומעים

ארחות

שער החניפות

צדיקים

עיונים

בְּכַבּוֹד הָרָשָׁעִים, ⁽²⁾ כִּי כְּשִׁישׁ כְּבוֹד
לְחַכְמִים הַצַּדִּיקִים ³⁴ יָהֵם עֲלֵיוֹנִים,
אֲזַל כָּל הָעָם ³⁵ יִשְׁמְעוּ לְעֶצְתָּם; וְעוֹד,
שְׂאֵחִירִים יִקְנְאוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַטּוֹבִים,
³⁶ וְיוֹסִיפוּ לִקַּח וּתְרֻפָּה תַרְעֵת,
וּמִתּוֹךְ שְׂלֵא לְשִׁמָּה בָּא לְשִׁמָּה;
וְעוֹד, יֵשׁ הַרְפָּה בְּנִי-אָדָם בְּרֵאוֹתָם
³⁷ הַדּוֹר הַתּוֹרָה יִבְרִיחוּ מִעֲלֵתָהּ
³⁸ וְיִתְּבוּא מִחֲשֶׁבֶת בְּלָבָם וְיִלְמְדוּ

ב. כי כשיש כבוד
לחכמים הצדיקים
והם עליונים, אז כל
העם ישמעו לעצתם.
במסכת שבת (ק"ט):
נאמר: אמר רב יהודה,
לא חרבה ירושלים
אלא בשביל שביזו
בה תלמידי חכמים,
שנאמר
(ד"ה"ב-
לו, טו): "ויהיו
מלעיבים במלאכי
האלהים [תלמידי
חכמים] ובזוים דבריו
ומתעתעים בבניאיו עד

עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא". מאי "עד לאין מרפא"? אמר רב יהודה
אמר רב, כל המבזה תלמידי חכמים אין לו רפואה למכתו.

ביאר המהרש"א, כי התקוה האחרונה של החוטא היא שמישהו יראה לו
שתועה הוא בדרכו, וישפיע עליו לחזור בתשובה. אבל כשהחוטא יורד
למדרגה שבה הוא מלעיב במוכיחים אותו - כבר אין לו שום תקוה, ואין
מרפא לחטאו.

ביאורים

סבורים שהוא צדיק ויתנו לו כבוד. וז"ל רבינו יונה (שע"ת ג, קפט): "כי
בהזכירו את הטוב ואת הרע לא יזכיר, ועל כל פשעיו יסכה, צדיק יחשב
אצל השומעים ויתנו לו יקר, וירים ידו וגבר... על כן לא נכון להזכיר צדקתם
(בלבד) בלתי אם יזכיר (גם כן) רשעים וכסלים...". ³⁴ והם עליונים. בעיני
העם. ³⁵ ישמעו לעצתם. ללכת בדרך התורה. ³⁶ ויוסיפו לקח. "ילמדו
לקח לנחול כבוד" (שע"ת). כלומר, ילמדו התורה (שנקראת 'לקח') כדי
לקבל כבוד. ³⁷ הידור התורה. כבוד התורה. ³⁸ ויתבוא מחשבה בלבם.
כלומר, מחשבה טובה. בכת"י הגירסא: "ויבוא חשקה בלבם".

ארחות

שער החניפות

צדיקים

לְשֵׁם הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא בְּלֵב שָׁלֵם. ³⁹ וְעוֹד יֵשׁ טַעַם טוֹב
בְּכַבּוֹד הַחַכְמִים הַצַּדִּיקִים, כִּי ⁴⁰ יִסּוֹד נֶפֶשׁ הָאָדָם הוּא
לְהִיּוֹת בּוֹ עֲבוֹדָתוֹ וְיִרְאָתוֹ וְתוֹרָתוֹ שֶׁל הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-
הוּא, ⁴¹ וְעֵבֹר זֶה כָּל הָעוֹלָם מְכַבְּדִים הַצַּדִּיקִים, נִמְצָא
הַמְּכַבֵּד הַצַּדִּיקִים, כִּכְיֹכֹל ⁴² מַעֲמִיד וּמְקִים בּוֹנֵת הַקְּדוֹשׁ-
בְּרוּךְ-הוּא כְּבִרְיָאֵת הָעוֹלָם, וְהַבּוֹזָה לְתַלְמִיד-חֶכֶם
וּלְיִרְאֵי-שָׁמַיִם בּוֹזָה יִכְטַל בּוֹנֵת הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, וְהוּא
בְּמִי שְׂאוֹמֵר: אֵין עֲבוֹדָתוֹ עֶקֶר! עַל-כֵּן ⁴³ יִכְבְּדוּ עוֹבְדֵי
הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא לְכַבּוֹד הַקְּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא, לְהוֹדִיעַ כִּי
עֲבוֹדָתוֹ לְבָדָה הִיא עֶקֶר. אֲכַל בְּכַבּוֹד הָרָשָׁעִים יֵשׁ חִלּוּל
הַתּוֹרָה וְהָעֲבוֹדָה, וְזוֹהִי עֲבָרָה ⁴⁴ הַמְּכַלָּה עֵצֶם וּבָשָׂר.
⁴⁵ וְעוֹד, רַבִּים ⁴⁶ נִמְשָׁכִים אַחֲרֵיהֶם וְעוֹשִׂים כְּמַעֲשֵׂיהֶם

ביאורים

³⁹ ועוד יש טעם טוב. "טעם נכבד עולה על כולם" (לשון שע"ת ג, קמח).
⁴⁰ יסוד נפש האדם. עיקר תכלית האדם בעולם הזה. ⁴¹ ועבור זה כל
העולם מכבדים הצדיקים. כיון שהם מקיימים את עיקר תכלית האדם
בעולם. [בכת"י הגירסא: "ועבור זה ברא הקב"ה כל העולם"]. ⁴² מעמיד
ומקים כוונת הקב"ה כביריאת העולם. שמראה לכל כי עיקר תכלית הבריאה
היא עבודת השם יתברך והעסק בתורתו. ⁴³ יכבדו עובדי הקב"ה. כלומר,
צריך לכבד את עובדי הקב"ה. ⁴⁴ המכלה עצם ובשר. בכת"י הגירסא:
"המכלה מנפש ועד בשר". כי הוא חילול השם שאין לו כפרה עד המיתה.
⁴⁵ ועוד. נזק יש בכיבוד הרשעים. ⁴⁶ נמשכים אחריהם. ללמוד ממעשיהם,
כי בראותם כבודם יקנאו בהם, או שיחשבו שהאמת אתם.

ארחות שער החניפות צדיקים

עיונים

⁴⁷ ומקבלים פֿרענוות. וכיוצא בזה אָמרו: ^(א)אוי לרשע ואוי לשכנו (נגעים פ"ב מ"ז). ועוד, ⁴⁸בכבוד הרשעים מושפל כבוד הצדיקים, ואין כבוד לצדיקים אלא לאחר השפלת הרשעים. ועתה, אחרי

ג. אוי לרשע ואוי לשכנו. והיינו אף אם לא למד ממעשיו, וכל שכן אם עושה כמותו. נאמר בתורה לגבי בית המנוגע (ויקרא יד, מ): "וצוה הכהן ויחלצו את האבנים אשר בהן הנגע". כלומר, אם פשה הנגע בשבעת ימי

ההסגר הראשון, או שעמד בעינו עד לאחר שבעת ימי ההסגר השני, צריך לחלוץ את האבנים המנוגעות ולקבוע אחרות במקומן. מזה שנאמר "והחלצו" בלשון רבים, למדו חכמים שאם נראה הנגע באבן בכותל שבינו לבין חבירו, צריך לחלוץ גם את החלק שאינו מנוגע בבית חבירו, ואף שהנגע נראה רק בביתו של זה משום שהיתה עינו צרה בכליו ולא השאילים לאחרים, מכל מקום גם חבירו נענש מחמתו. מדין זה לומדת הגמרא בנגעים (יב, ו) ש"אוי לרשע אוי לשכנו" (רש"י סוכה נו:).

כלל זה אינו סותר את העיקרון שאין אדם נענש על חטאו של חבירו [שנאמר (דברים כד, טז): "לא יומתו אבות על בנים"], משום שהגר בשכנות לאדם רשע ראוי להיענש על כך, שהרי אסור להתחבר לרשע שמא ילמד ממעשיו הרעים ('מאיר' אבות א, ז).

ביאורים

47. ומקבלים פורענות וכיוצא בזה וכו'. בכת"י הגירסא: "ואפילו אם אינם עושים כמעשיהם, מקבלים פורענות כיוצא בהם, וכיוצא בזה...". כלומר, כי המתחברים לרשעים אף על פי שאינם עושים כמעשיהם מקבלים עונש כמותם, כי ענש הכתוב הנטפל לעוברי עברה כעוברי עברה (מכות ה:). 48. בכבוד הרשעים מושפל כבוד הצדיקים. ונמצא שמלבד שמכבד את הרשעים יש בידו עוד חטא שמשפיל את הצדיקים. וטעם הדבר, כי המכבד ומשבח את הרשעים הרי הוא מעריך ומייקר מעשים ומדות שאין לצדיקים ונמצאים הם מושפלים. ('עלי אורח').

ארחות

שער החניפות

צדיקים

שׁוֹשׁ מְכַשׁוֹל לְעוֹלָם בְּכַבּוֹד הַרְשָׁעִים, וְזָהָר שֶׁלֹא יִסְפָּר טוֹבָה מֵרְשָׁעִים. ⁴⁹גַּם לֹא יִזְכְּרוּ לְטוֹבָה, שֶׁנֶּאֱמַר: ⁵⁰"וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקַב" (משלי י, ז), וּבְתִיב: "תוֹעֵבֶת צַדִּיקִים אִישׁ עוֹל" (שם כט, כז). וְאִם אֵינוֹ רוֹצֵה לְסַפֵּר רִשְׁעוֹ, גַּם טוֹבָתוֹ לֹא יִסְפָּר.

הַשְׁלִיכֵנִי - חֲנָף הַמְּשַׁבֵּחַ רִשְׁעֵי ⁵¹בְּפָנָיו, וְאוֹמֵר לוֹ: בְּמָה אִישׁ נִחְמָד וְאָדָם טוֹב אֶתָּה! אֲךָ אֵינוֹ מְסַפֵּר בְּשִׁבְחוֹ בָּרָבִים, שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָּרָבִים ⁵²לְמוֹקֵשׁ. גַּם זֶה הַחֲנָף ⁵³גָּדוֹל עֲוֹנוֹ, וּבְתִיב: ⁵⁴"בְּפֶה חֲנָף יִשְׁחַת רַעְהוּ, וּבִדְרֹעַת צַדִּיקִים יִחְלָצוּ" (משלי יא, ט); כִּי כְּשִׁישְׁבְּחָנוּ

ביאורים

49. גַּם לֹא יִזְכְּרוּ לְטוֹבָה. בכת"י הגירסא: "אם לא יזכיר גם את הרעה שלהם". 50. וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקַב. הגנות מחויב ומוכרח מהזכרת שמו, כמו שהעץ המרקיב תולדת הרקבון מעצמו, כן זכרון שם הרשע יחייבהו הגנות, ואין גנותו מצד המגנה שיאהב לגנות. והודיענו כי זכרון המום ברשעים חובה, ואין לתלות הגנות במגנה, כי אם ברשע ובזכרון שמו (לשון רבינו יונה במשלי). 51. בְּפָנָיו. רק בפניו (כת"י), כלומר ולא בפני אחרים. 52. לְמוֹקֵשׁ. שיכשלו בו ללמוד ממעשיו. 53. גָּדוֹל עֲוֹנוֹ. למרות שהחניף לו בציניעה. 54. בְּפֶה חֲנָף יִשְׁחַת רַעְהוּ. החניף ישחית רעהו בפיו, כי ישבחוהו בפניו במעלה שלא תמצא בו, ויתעבהו בנפשו וישימהו תועבת השם, שנאמר "תועבת ה' כל גבה לב" (רבינו יונה). 55. וּבִדְרֹעַת צַדִּיקִים יִחְלָצוּ. הצדיקים נחלצים (-נמלטים) מן החניף בדעתם, כי לא יתעו בנפשם להתנאות בעבור שבח ותהילה אשר יהללום הבריות (שם).

ארחות

שער החניפות

צדיקים

עיונים

⁵⁶יֵאֱמִין לוֹ, וַיַּחֲשֹׁב שֶׁהוּא טוֹב, וַיֵּרֹם לְבֹו וַיִּתְנָאָה, וְלֹא יֵשׁוּב. כִּי כָל מִי שֶׁאֵינוֹ צָדִיק, כְּשֶׁמִּשְׁבָּחִים אוֹתוֹ, יֹאמֶר בְּלִבּוֹ: ⁵⁷אִמָּנָם יִדְעָתִי כִּי כֵן הוּא! ⁵⁸זֶה נִשְׁחַת בְּחִנְיָפוֹתָיו שֶׁל זֶה. אָבָל הַצָּדִיק, אִם מִשְׁבַּח אוֹתוֹ אָדָם, לֹא יִתְנָאָה בְּזֶה, עֲבוּר

ד. הו' בעיניך כרשע. ומה שאמרו (אבות ב, יג) "ואל תהי רשע בפני עצמך", נתבאר לעיל בשער השכחה - עיונים אות ג'.
ה. אהב המוכיחים. במסכת ערכין (טז:): "ואמר רבי יוחנן בן נורי, מעיד אני עלי

שֶׁאֱמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם: אִפְּלוּ כָל הַעוֹלָם אוֹמְרִים עָלֶיךָ שְׂאֵתָה צָדִיק, ^(ה)הֵיוּ בְּעֵינֶיךָ פְּרָשֶׁעַ (נידה ל, ב). וְאֱמָרוּ (אבות דר"נ כט, א): אִם יֵשׁ לָךְ רָעִים, מְקַצֵּתָם מִשְׁבָּחִים אוֹתָךְ וּמְקַצֵּתָם מִיִּסְרִים וּמוֹכִיחִים אוֹתָךְ - ^(ה)אֶהֱבֶה הַמוֹכִיחִים וְלֹא אֶת הַמִּשְׁבָּחִים, ⁶⁰כִּי אֵלּוּ ⁶¹לֵחֵיי

ביאורים

56. יאמין לו... וירום לבו ויתנאה. "והנה סוף-סוף דעת האדם קלה (להתהפך - מאמת לשקר) וטבעו חלש (להתנגד לשקר אם הוא נעים לו) ומתפתה בנקל, כל-שכן בדבר שאליו הוא נוטה בטבע (להצדיק עצמו). על כן בשמעו את הדברים האלה יוצאים מפי שהוא מאמין לו, יכנסו בו כארס כבעוס (כארסו של נחש המתרבה כשמכעיסים אותו), ונמצא נופל ברשת הגאווה ונשבר" (לשון 'מסילת ישרים' פכ"ג). 57. אמנם ידעתי כי כן הוא. נכונים דברי השבח שאמרו עלי. 58. זה. הרשע. 59. נשחת בחניפותו של זה. מתקלקל ומשחית דרכיו יותר מתוך דברי החנופה של החונף, כיון שמאמין לדברי השבח שמשבחו. 60. כי אלו. המוכיחים. 61. לחיי עולם יביאוך. כי על ידי תוכחתם יטיב מעשיך.

עיונים

ארחות

שער החניפות

צדיקים

שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי (כלומר, הוכח בצורה קשה בגללי), שהייתי קובל (מתלונן) עליו לפני רבן גמליאל בריבי (כשהייתי רואה בו דבר גנאי), וכל שכן שהיה מוסיף בי אהבה (הוסיף רבי עקיבא לאהוב אותי על כך), לקיים מה שנאמר (משלי ט, ח) 'אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך'. ב'בן יהודע' (ד"ה וכל שכן) ביאר, שלא אמר שרבי עקיבא 'הוסיף לי אהבה', כיון שהיה מקום לומר שרק כלפי חוץ הראה רבי עקיבא כאילו הוא מוסיף לאהוב אותו ובאמת אינו אוהבו, אלא אמר 'הוסיף בי אהבה', כלומר, שהרגשתי בליבי שאני אוהב אותו יותר, וכיון ש'כמים הפנים לפנים' כן לב האדם לאדם' (משלי כז, ט), הרי מכך שהוספתי לאהוב אותו יותר זהו סימן שרבי עקיבא הוסיף לאהוב אותי באמת אף שלקה על ידי [ולפי זה מובנת גם הגירסא השניה בגמרא 'שהוספתי בו אהבה', ומכיון ש'כמים הפנים לפנים' מוכח שאף רבי עקיבא הוסיף לאהוב את רבי יוחנן בן נורי].

כתב הרא"ש ב'ארחות חיים' (אות מה): "שמח בשמעך תוכחות כמוצא שלל רב". וכתב על זה בספר 'משנת רבי אהרן' (ח"א עמ' רנא): "והנה הרא"ש הוא מגדולי הקדמונים ומעמודי ההוראה בכל הדורות, וכל מה שהוא כותב הם דברי פסק הלכה, הרי שחייב גמור הוא לשמוח בשמעו תוכחות. וענין מוצא שלל רב הוא כמו הצלחה פתאומית למי שלא פילל, ועוד שהיא מרובה מאד, והגדר כי האדם עומד במלחמת היצר החזקה, ומי שעומד במלחמה, כשנמצאים לו פתאום עוזרים נגד האויבים שכיתורוהו מסביב, הלא תגדל שמחתו לאין שיעור, ופוסק הרא"ש דכך צריך לשמוח בסיוע מצד התוכחה".

ביאורים

62. ואלו ברעתך ישמחו כי ישבחוך. המשבחים אותך על מעשיך הרעים לבסוף ישמחו ברעתך. ובכת"י הגירסא: "ברעתך ישמחו כי ישבחוך" כלומר, גורמים לך שתשמח במעשיך הרעים ותדבק בהם. 63. ופה חלק, פה של איש חנפן המדבר חלקלקות ומשבח את הרשע. 64. יעשה מרחח. עושה

- המִשִּׁיל פֶּה חֶלֶק⁶⁵ לְדֶרֶךְ⁶⁶ חֲלָקִלְקוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר:
 "וּמִלֵּאךְ ה' דוּחָהּ, יְהִי דֶרֶכָם⁶⁸ חֶשֶׁךְ וְחֲלָקִלְקוֹת"
 (תהלים לה, ה-ו),⁶⁹ בִּי יִדְחָה הָאָדָם וַיִּפֹּל בְּפֶה חֶלֶק, הוּא פֶה
 מְלֵא חֲטָא וְחֶנֶף, וְעַל זֶה נֶאֱמַר: "יִכְרַת ה' כָּל
 שִׁפְתֵי חֲלָקוֹת,⁷⁰ לְשׁוֹן מִדְּבַרֹת גְּדוּלוֹת" (שם יב, ד). קָלִל
 פֶּה חֶלֶק בְּשִׁבִּיל שִׁמְשִׁחִית רַעְהוּ, וְקָלִל לְשׁוֹן הַקָּשָׁה
⁷¹ שֶׁהוּא הַפּוֹךְ הַחֶלֶק, וְהוּא לְשׁוֹן הָרַע. וַיֵּשׁ חֲנֻפִּים
 שִׁמְחִינִים⁷² לְבַעֲלֵי זִרְעַ כְּדִי שִׂיאֲהֶבּוּ אוֹתָם
 וַיִּנְשְׂאוּ וַיַּגְדִּלוּ אוֹתָם - עַל זֶה אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: כָּל
 הַמְחַנֵּיף לַחֲבֵרוֹ⁷³ לְשֵׁם כְּבוֹד, לְסוּפוֹ⁷⁴ נִפְטָר בְּקָלִוֶן
 (אבות דר"נ כט, ד).

ביאורים

דחוי, שדוחה את מקבלו (את הרשע המקבל את דברי החנופה) מעל הקב"ה
 (רש"י). 65. לדרך חלקלקות. דרך שמחלקים בה ונופלים. 66. חלקלקות
 כמו שנאמר ומלאך וגו'. בכת"י הגירסא: "חלקלקות, כי כאשר יפול האדם
 וידחה בלכתו בדרך חלקלקות, כענין שנאמר: "ומלאך וגו'". 67. ומלאך ה'
 דוחה. את הרשעים. 68. חשך וחלקלקות. שניהם יחד, כדי שיחליקו רגליהם
 בחלקלקות, והחושך אינו מניחם להשמר מן החלקלקות (רש"י). 69. כי
 ידחה. כן ידחה. (כת"י). 70. לשון מדברת גדולות. כלומר, וגם לשון המדבר
 על זולתו רע. 71. שהוא הפוך החלק. מפני שהוא מגנה את הזולת ומזיק
 לו. 72. לבעלי זרוע. אנשים בריונים ורשעים בעלי יכולת ושררה שתופסים
 בחזקה עמדות שונות ('עלי אורח'). 73. לשם כבוד. כדי לקבל ממנו כבוד.
 74. נפטר בקלון. בבזיון. כלומר, לבסוף אותו חבר יבזה אותו, והוא מדה
 כנגד מדה.

ו. אסור להסתכל בצלם
 דמות אדם רשע. מבואר
 מדברי רבנו שטעם
 האיסור הוא משום
 התחברות לרשע.
 וכתב המהרש"א (בכ"א)
 75. שאינו מוכיחו, אלא שמקרבו, 76. ויש לו עונש בזה. ועוד
 מוסיף עונש על הקרירות שהוא מקרבו, 77. שנאמר:
 "בְּהַתְחַבֵּרְךָ עִם אַחֲזִיּוֹהוּ⁷⁹ פְּרִיץ ה' אֶת מַעֲשָׂיו" (דברי
 הימים ב, כ, לו). 80. והצדיקים מואסים הרשעים. ואמרו
 רבותינו זכרונם לברכה: "לא לחנם הלך הזרזיר אצל
 העורב, אלא שהוא מינו" (ב"ק צב, ב) 82. וכן אדם המתחבר
 לרעהו הדומה לו. ואמרו (מגילה כח, א): 83. אסור

ביאורים

75. שאינו מוכיחו. על מעשיו הרעים. 76. ויש לו עונש בזה. על כך שאינו
 מוכיחו. 77. שנאמר. ליהושפט מלך יהודה שהיה צדיק. 78. בהתחברך.
 בעבור התחברך עם אחזיהו (מלך ישראל) הרשע, בכך שעשו יחד אניות
 בעציון גבר. 79. פריץ ה' את מעשיו. תבוא פרצה ושבר במעשיך ולא
 תצליח בהם (מצודת דוד). ואף על פי שהתחבר עמו רק לצורך מסחר.
 80. והצדיקים מואסים הרשעים. מלהיות בחברתם. ב'שערי תשובה' (ג,
 קצג) נוסף: "שנאמר (תהלים טו, ד): נבזה בעיניו נמאס" - מי שהוא נבזה
 ברשעתו, נמאס בעיניו של צדיק (רש"י). 81. לא לחנם הלך הזרזיר וכו'.
 רבי אליעזר מוכיח שזרזיר הוא עוף טמא ממה שדרכו לשכון ולקנן יחד
 עם העורבים, ולכן הוא נחשב בן מינו [אף שיש לו סימן טהרה אחד שאין
 לעורב. מהרש"א]. 82. וכן אדם המתחבר לרעהו הדומה לו. "כל עוף למינו
 ישכון ובן אדם לדומה לו" (ב"ק צב: בשם בן סירא). 83. אסור להסתכל

לְהִסְתַּכֵּל בְּצֶלֶם דְּמוּת אָדָם רָשָׁע, שֶׁנֶּאֱמַר: "לֹאֲלִי פָנַי יְהוֹשִׁיעַ מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נִשְׂא⁸⁴ אִם אֲבִיט אֱלֹיךָ וְאִם אֶרְאֶךָ" (מ"ב ג, יד). וְכָל הַמִּסְתַּכֵּל בְּדְמוּת אָדָם רָשָׁע - עֵינָיו⁸⁵ כְּהוֹת לַעֲת וְזָקְנָתוֹ, כִּי־יִצְחָק אֲבִינוֹ עָלָיו הַשְּׁלוֹם שִׁכְּחוּ עֵינָיו מִפְּנֵי שֶׁהִסְתַּכֵּל בְּעֵשׂוֹ,⁸⁶ אָף עַל פִּי שְׁלֹא הָיָה מְכִירוֹ בְּמַעֲשָׁיו.

מגילה (כח). הטעם על פי חכמי המקובלים, כי הכרת פניהם ענתה בם, שיש במראה פניו של האדם צורה רוחנית, לטוב או לרע. והוא כפי מעשיו, לצד הטירה או לצד הטומאה. ואסור להסתכל לצד הטומאה, על דרך מה שנאמר: "אל תפנו אל האלילים".

ה'משנה ברורה' (סי' רכ"ה ס"ק ל"ג) מביא בשם 'מגן אברהם' (סוף סי' רכ"ו), שראיה בעלמא מותר, והאיסור הוא דווקא להסתכל בו ביותר ולהתבונן בדמותו.

כשמתבוננים בפני רשע, נוצר ביניהם קשר וחיבור המזיקים לנפשו ואף לגופו של המסתכל. על הפסוק "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים", כותב הגר"א דסלר וצ"ל: כי הרשע, תמיד בכל דבריו יתערבו דברים רעים, ויש לירא ולחשוש, אולי ילמד מהם... ואמרו חז"ל: שאין להסתכל בפני אדם רשע, כי אף בראיה לבד תתקרב יראת השמים שבלב האדם, כמו הרואה חילול שבת, שאינו דומה בהרגשתו את קדושת השבת, למי שלא ראה חילולה מעולם (מכתב מאלוהו א' 81).

ביאורים

בצלם דמות אדם רשע. זהו סוג נוסף של התחברות לרשע, שאינה נעשית על ידי דיבור כלל, אלא בעצם ההסתכלות בדמותו של הרשע. 84. אם אביט אליך ואם אראך. שאלישע לא רצה להביט בפניו של יהורם בן אחאב מלך ישראל שהיה רשע. 85. כהות. נחלשות מלראות. 86. אע"פ שלא היה מכירו במעשיו. ולא ידע שהוא רשע, כמבואר בבראשית רבה (סג, י) שהיה צד את

רִישׁ מְכַשּׁוּלִים גְּדוּלִים⁸⁷ בְּחִבּוּר הָרָשָׁעִים: הָאֶחָד - מִפְּנֵי שֶׁהוּא אוֹהֵב שׁוֹנְאוֹ שֶׁל יוֹצֵר הַכֹּל, וְאֵין הָעֵבֶד הַנֶּאֱמָן לְאֶדְוָנוֹ מִתְחַבֵּר לְשׁוֹנְאוֹ. הַשֵּׁנִי - שְׁלֹמֹד מִמַּעֲשָׁיו. הַשְּׁלִישִׁי - שֶׁגַם אֲחֵרִים יִתְחַבְּרוּ אִתּוֹ וַיֵּאֱמִינוּ לוֹ,⁸⁸ וְהוּא גּוֹזֵל אוֹתָם, וְגַם הֵם יִלְמְדוּ מִמַּעֲשָׁיו; וְאִפְּלוּ אִם לֹא יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ, הֵם רֹאִים מִמֶּנּוּ⁸⁹ דְּבָרִים שֶׁאֲסוּר לָהֶם⁹⁰ לְרְאוֹתָם. וְגַם הוּא לֹא יָשׁוּב, כִּי אִם הָיָה מוֹכִיחִים אוֹתוֹ וְהָיוּ נִכְדָּלִים מִמֶּנּוּ, הָיָה שָׁב מִדְּרָכּוֹ הָרָעָה. וּמִי שֶׁמִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע, לְפִנֵּי הָרָשָׁע מוֹשֵׁל עָלָיו, וְזֶהוּ⁹¹ רָע עַל כָּלָם, כִּי כִּיּוֹן שֶׁהוּא מוֹשֵׁל עָלָיו לֹא יִנְחֲנוּ לַעֲשׂוֹת טוֹב. הָרְבִיעִי - שֶׁזֶּה צָרִיךְ⁹² לְהִנִּיחַ מַחֲמַת יִרְאָה לַעֲשׂוֹת כְּמָה דְּבָרִים טוֹבִים. לְכֵן אֵל יִתְחַבֵּר אָדָם אֶלָּא עִם יִרְאָה-שְׂמִים,⁹³ כִּי רִישׁ-לְקִישׁ

ביאורים

אביו בדברי פיו, שהיה שואלו כיצד מעשרים את התבן ואת המלח, וסבור היה אביו שהוא מדקדק במצוות ולכן לא חשש יצחק והסתכל בפניו. (טורי אבן). 87. בחבור הרשעים. בהתחברות עם הרשעים. 88. והוא גוזל אותם. בכתי' הגירסא: "והוא גוזל אותם", כלומר מבלי ידיעתם, מאחר ומאמינים לו. 89. דברים. מעשים. 90. לראותם. כי עצם הראיה פוגמת ביראת שמים ומחלישה את הרתיעה מדברים אסורים. 91. רע על כולם. סיבה הגרועה מכל הסיבות. 92. להניח מחמת יראה. להמנע מלעשות מעשים טובים בגלל יראתו מן הרשע. 93. כי ריש לקיש וכו'. אדם שהיה ריש לקיש משוחח עמו בשוק היו סומכים עליו ונותנים לו מעות לעשות בהם עסק ללא עדים,

ארחות שער החניפות צדיקים

⁽¹⁾ עם מי שהיה מדבר בשוק היו מאמינים לו סחורה בלא עדים (יומא ט, ב), כי היו יודעים בנאמניו כיין שדבר עמו בשוק שהוא נאמן. ⁹⁴ הרי הדבור הו' כמו חניפות.

החמישי - איש שהוא נאמן בעיני כל העם וכלם שומעים לו, והוא מעמיד קרובו להיוות ⁹⁵ פרנס או להיות רב, ואומר עליו: ⁹⁶ הנהגתיו שהוא חכם - ⁹⁷ ואינו כן, וכל העם ⁹⁸ סומכין על עצמו שלא לדבר בשוק עם שום אדם אף לא עם תלמיד חכם אלא אם כן הוא מפורסם כאדם נאמן.

ביאורים

ז. עם מי שהיה מדבר בשוק היו מאמינים לו סחורה בלא עדים. ב'בן יהודע' (יומא ט:): ביאר מדוע ריש לקיש נהג שלא לדבר בשוק אפילו עם שום חכם. לפי שבצעירותו היה ליסטים (עסקו עם הגזלנים. ב"מ פד.) וכשחזר בו נתרחק מאותם גנבים וגזלנים הרחקה עצומה בתכלית, ודבק מאד בתורה וקיבל על עצמו שלא להתקרב כלל לאדם שאינו נאמן. ומפני שהיה מכיר מי הוא שאינו הגון, אזי כדי שלא לביישם קיבל על עצמו שלא לדבר בשוק עם שום אדם אף לא עם תלמיד חכם אלא אם כן הוא מפורסם כאדם נאמן.

שם ריש לקיש משוחח עמו חזקה עליו שהוא נאמן. ⁹⁴ הרי הדבור הו' כמו חניפות. הרי שכל צדיק שמדבר עם רשע הו' כמי שאומר שאפשר לסמוך עליו ומחנף לו בזה שהוא אדם טוב, ומזה נלמד על הזהירות מלהתחבר ולדבר עם הרשע (עפ"י 'עלי אורח'). ⁹⁵ פרנס. ממונה על הציבור. ⁹⁶ הנהגתיו שהוא חכם. מכיר אני אותו שהוא חכם וראוי להורות או להנהיג. ⁹⁷ ואינו כן. והאמת היא שאותו אדם אינו חכם ואינו ראוי. ⁹⁸ סומכין עליו. בכת"י נוסף: "על הוראותיו ועל הנהגותיו". כלומר,

עיונים ארחות שער החניפות צדיקים

ח. כאילו נוטע אשירה בישראל. בגמרא (סנהדרין ז:): למדים זאת שנאמר (דברים טז, יח): "שופטים ושוטרים תתן לך", וסמך ליה (שם, פסוק כא): "לא תטע לך אשירה כל עץ". ודרשו, שאסור למנות דיין [המשול לעץ] תלמיד שאינו הגון, והעושה כן דומה לנוטע אשירה.

וביאר המפרשים כך: דיינים הגונים נקראים

ארחות שער החניפות צדיקים

עליו; וכן אומר על מי שאינו מכיר ⁹⁹ שהוא נאמן, והעם מפקדים בידו פקדונות, ¹⁰⁰ ומכחיש. ואמר החכמים זכרונם לברכה (סנהדרין ז, ב): כל ¹⁰¹ המעמיד ¹⁰² דיין שאינו הגון, ^(ח) כאלו נוטע ¹⁰³ אשירה בישראל; ¹⁰⁴ ובמקום שיש תלמיד - חכמים, ^(ט) כאלו נוטע אשירה אצל מזבח, ועתיד הקדוש-ברוך-הוא

בלשון הכתוב "אלהים", כשמו של הקב"ה [כמו (שמות כב, כו): "אלהים לא תקלל", שדרשו אותו בגמרא (סנהדרין טו) גם על דיינים וגם על הקב"ה], לפי שכל דיין הדין אמת נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית (עיי' שבת י, י), ודיין שאינו הגון הרי הוא דומה ל"אלהים אחרים". והממנה אותו הוא כעין עובד עבודה זרה (מהרש"א א מהר"ל).
ט. כאלו נוטע אשירה אצל מזבח. שנאמר (בסוף הפסוק של "לא תטע לך אשירה כל עץ") - "אצל מזבח ה' אלהיך". וביאר המפרשים: תלמידי חכמים

ביאורים

סומכים על הוראותיו של אותו פרנס או רב שהועמד על ידו ומתנהגים על פיהם. ⁹⁹ שהוא נאמן. בעניני ממון ואפשר להפקיד אצלו פקדונות ולסמוך עליו שישבים לבעליהם. ¹⁰⁰ ומכחיש. ולאחר מכן הוא מכחיש שקיבל את הפקדונות. ¹⁰¹ המעמיד. הממנה. ¹⁰² דיין שאינו הגון. שאינו ראוי לדון, כגון שאינו בקי בדין אף שיש בו יראת שמים ומדות טובות, או דיין הבקי בדין אלא שאין בו יראת שמים ואינו הגון במעשיו ('פרישה' חו"מ ח, א). ¹⁰³ אשירה. הוא אילן שעובדים אותו כעבודה זרה. ¹⁰⁴ ובמקום שיש

לפרע מן המעמיד.

הַשִּׁישִׁי - ¹⁰⁵מִי שִׁישׁ בִּידוֹ לְמַחֹת

¹⁰⁶וְאִינוּ מוֹחָה, ¹⁰⁷וְאִינוּ

נוֹתֵן לֵב עַל מַעֲשֵׂה הַחַטָּאִים - זֶה

הַדָּבָר ¹⁰⁸קָרוֹב לַחֲנִיפוֹת, כִּי הֵם

הַחוֹטָאִים חוֹשְׁבִים: כִּינֵן שְׂאִינָם

מוֹחִים בִּידֵינוּ וְאִינָן ¹⁰⁹מְקַנְטְרִין

אוֹתָנוּ, כֹּל מַעֲשֵׂינוּ הֵם טוֹבִים.

וְנִצְטִינּוּ לְבַעַר הָרַע מִקֶּרְבֵּנוּ,

שֶׁנֶּאֱמַר: "וּבַעֲרַת הָרַע מִקֶּרְבְּךָ"

משולים למזבח שכן הם מכפרים על ישראל ומגנים עליהם כמזבח, והדיין נמשל ל"עץ", על דרך הפסוק (דברים ב, יט): "כי האדם עץ השדה", שדרשוהו בגמרא (תענית ז.י) על תלמיד חכם (רש"י), ונמצא שהממנה דיין שאינו הגון במקום תלמידי חכמים הוא כנוטע "כל עץ" (ולא עץ הראוי לכך) אצל המזבח.

ובמהרש"א ביאר, שדיין מומחה נקרא בשם 'אלהים' כנ"ל

משום שדיין הדין אמת נעשה שותף לקב"ה. לפיכך, כשם שהאיסור על העמדת אשורה אצל המזבח הוא משום שהרי הוא מציב 'אלהים אחרים' אצל 'אלהים' קדושים, כך מינוי דיין שאינו הגון נחשב כהעמדת 'אלהים אחרים' אצל דיין הגון שנקרא 'אלהים'.

ביאורים

תלמידי חכמים. ותחת שימנה אותם ממנה דיין שאינו הגון. ¹⁰⁵מי שיש בידו למחות. ברשעים על מעשיהם הרעים ודבריו נשמעים. ¹⁰⁶ואינו מוחה. כי חושש שיזיקוהו, או שימנעו מלהיטיב עמו, או שכבר היטיבו עמו, או שמא יחזיקוהו לאינו מן הישוב. ¹⁰⁷ואינו נותן לב על מעשה החטאים. מתעלם ממעשיהם הרעים וכאילו אינו רואה אותם. ¹⁰⁸קרוי לחניפות. כיון שאינו מחניף ממש ב"קום ועשה", שהרי אינו מדבר בטובתו, אלא שותק ואינו מוחה. ¹⁰⁹מקנטרין. מקניטים ומעליבים.

(דברים יג, ו). וְאִמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה (שבת נד, ב): מִי שִׁישׁ בִּידוֹ לְמַחֹת עַל אֲנָשִׁי בֵּיתוֹ וְאִינוּ מוֹחָה, ¹¹⁰נִתְפָּס עַל אֲנָשִׁי בֵּיתוֹ; ¹¹¹בְּאֲנָשִׁי עִירוֹ וְאִינוּ מוֹחָה, נִתְפָּס עַל אֲנָשִׁי עִירוֹ; בְּכָל הָעוֹלָם בָּלוּ וְאִינוּ מוֹחָה, נִתְפָּס עַל כָּל הָעוֹלָם בָּלוּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאֲחִיו" (ויקרא כו, לו) - וְדָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרָנָם לְבִרְכָּה: ¹¹²אִישׁ בַּעֲוֹן אֲחִיו. וְאִמְרִינָן: מִלְּמַד שְׂבָלָם ¹¹³עֲרִבִים זֶה בָּזֶה (פנהדרק כו, ב).

הַשִּׁבְעִי - הָרוּאָה אֶת אֲנָשִׁי מְקוֹמוֹ ¹¹⁴עִם קָשִׁי-עֶרְףּ, וְאוֹמֵר בְּלִבּוֹ: אוֹלִי לֹא יִקְשִׁיבוּ אִם אוֹכִיחֵם, וְעַל-כֵּן הוּא ¹¹⁵מוֹנֵעַ מִלְּהוֹכִיחֵם - גַּם זֶה חָטָא, וְעוֹוֹנוּ

ביאורים

¹¹⁰נִתְפָּס. נענש. ¹¹¹באנשי עירו וכו'. כתב ה'מסילת ישרים' (פרק כב): כיון שנתעלה לרבנות ושררה, כבר הוא נתפס על כל מי שתחת ידו וממשלתו, כי עליו להשקיף על כולם ולרעות אותם דעה והשכל ולהישיר מעשיהם. ואם לאו - "וְאֶשְׁמֶם בְּרָאשָׁם" כתיב - אמרו חכמים. ¹¹²איש בעוון אחיו. פירוש, שיענשו איש בגלל עוון אחיו, כי היה בידם למחות באחיהם שלא יחטאו ולא מיחו בהם. ¹¹³עריבים זה בזה. כשם שהערב נושא באחריות על חובו של הלוח, כך כל יהודי נושא באחריות על העבירות שעושה יהודי אחר. ¹¹⁴עם קשה עירף. עם שאינו מקבל תוכחה, שכאשר באים להוכיחם הם מסובבים את פניהם ומחזירים את קשי ערפם (את הצד הקשה של העורף) כלפי מוכיחיהם, וממאנים לשמוע מוסר (עפ"י רש"י שמות לב, ט). ¹¹⁵מונע. את עצמו.

ארחות

שער החניפות

צדיקים

עיונים

יֵשָׁא, כִּי לֹא נָסָה לְהַזְהִיר¹¹⁶ וּלְהוֹכִיחַ
אוֹלֵי יִשׁוּבוֹ, וְעַל זֶה נֶעֱנְשׁוּ צַדִּיקִים
נְמוּרִים בְּחֶרֶךְ הָרָאשׁוֹן (שבת נה, א).
אָבֵל אִם תִּדְבֹּר גְּלוֹי וְיָדוּעַ לְכֹל,
וְנִכְחַן וְנִחָקָר כִּי הַחוּטָא שׁוֹנֵא
מוֹסֵר, וְלֹא יִשְׁמַע לְמוֹכִיחָיו, עַל זֶה
נֵאמָר: "אֵל תּוֹכַח לִין פֶּן יִשְׁנֹאד"¹¹⁷
(משלי ט, ח). וְאָמְרוּ: כִּשְׁם שֶׁמִּצְוָה
לִזְמֹר¹¹⁷ דְּבַר הַנִּשְׁמָע, כִּךְ מִצְוָה
שֶׁלֹּא לִזְמֹר דְּבַר¹¹⁸ שְׁאִינוּ נִשְׁמָע

י. מצוה שלא לומר
דבר שאינו נשמע.
ופירש רש"י שלשון
הכתוב "הוכח תוכיח
את עמיתך" מורה
שתוכיח רק למי
שמקבל תוכחותיך.
מהרש"א מבאר את
הוכחת רש"י בשני
אופנים: או מן כפל
הלשון: "הוכח תוכיח;
או מן המלה "עמיתך",
וכפי שמלה זו נדרשת
במסכת שבועות (ל):
"עם שאתך בתורה
ובמצוות", דהיינו,
הפסוק מדבר על אדם

שומר תורה ומצוות המקבל תוכחה ונשמע מכך להיפוך, שמי שאינו מקבל
תוכחה אין להוכיחו.

הר"ף (ב'עין יעקב') מפרש, שדיוקו של רש"י הוא ממה שלא כתבה התורה
"הוכח הוכח" או "תוכיח תוכיח", שמשמע מזה, שיש להוכיח רק למי

ביאורים

116. ולהוכיח אולי ישובו. מאחר ואין זה ודאי שלא יקבלו דברי תוכחתו,
אלא יתכן ויקבלו, חייב להוכיחם על פניהם. [ואף שקרא להם רבינו 'עם'
קשה עורף', צריך לפרש דכונת רבינו 'עם קשה עורף' בלשון בני אדם,
כלומר עקשנים במילי דעלמא, אמנם יתכן דבמילי דשמיא ישמעו לקול
המוכיח ('פתח השער')]. 117. דבר הנשמע. דברי תוכחה שיתקבלו.
118. שאינו נשמע. שלא יתקבל. והטעם כתב ה'מסילת ישרים' (פרק כ'): כי
אם יוכיח חוטאים במקום או בזמן שאין דבריו נשמעים, גורם להם להתפרץ
יותר ברשעם ולחלל השם ולהוסיף על חטאתם פשע.

עיונים

ארחות

שער החניפות

צדיקים

(יבמות סה, ב). וְאָמְרוּ: ¹¹⁹מוֹטָב
שִׁיחֵי שׁוֹנְגִין, וְאֵל יִהְיוּ מְזִידִין
(שבת קמח, ב).

הַשְּׂמִינִי - הַשּׁוֹמֵעַ מְדַבְּרֵי לִשְׁוֹן
הָרַע אוֹ ¹²⁰נִבְלָה, אוֹ
יוֹשֵׁב ¹²¹בְּסוֹד מְשַׁחֲקִים וּבוֹזֵי תוֹרָה
וּמִצְוֹת, וְיִדְרַע שֶׁהֵם קִשִּׁי-עֶרְף
¹²²וְלֹא יִקְבְּלוּ תוֹכָחָה, עַל-כֵּן הוּא
שׁוֹתֵק - גַּם זֶה יַעֲנֵשׁ, ¹²³כִּי הָיָה לוֹ
לְעֲנֹת אוֹתָם, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ כִּי הוּא
כְּמוֹתָם ¹²⁴שֶׁהוּא מוֹדָה בְּדַבְרֵיהֶם,
כִּי הוּא חַיֵּב לְגַעַר בָּהֶם לְתֵת ¹²⁵גְּדֻלָּה לַתּוֹרָה וּלְמִצְוֹת,

שמקבל תוכחה.
מהר"ל (בחי'דושי
אגדות) מטעים מאמר
חז"ל זה, כי בזה
שאומר דברים שאינם
נשמעים גורם הוא
לבזיון התורה, שהרי
הוא אומר לחבירו את
דבר ה' וחבירו אינו
מקבל ממנו. לפיכך,
כשם שמצוה לומר
דבר הנשמע שהוא
נותן כבוד לה' כשדבריו
נשמעים, כך מצוה
שלא לומר דבר שאינו
נשמע, כדי למנוע בזיון
לה' כשדבריו אינם
נשמעים.

ביאורים

119. מוטב שיחיו שונגין. כלומר, מוטב שלא נמחה בחוטאים השונאים
מוסר ואינם מקבלים תוכחה, כדי שיהיו שוגגים בעבירה זו ואל יהיו מזידים
בה. 120. נבלה. ניבול פה. 121. בסוד משחקים. בחבורת אנשים קלי דעת.
122. ולא יקבלו תוכחה. כלומר, לא יועיל כלום בתוכחתו. אמנם גם לא יזיק,
ולא יצא שום קלקול מזה. (עיין "חפץ חיים", הלכות אסורי לשון הרע, כלל
ו', ב"באר מים חיים" אות ט'). 123. כי היה לו לענות אותם. כלומר, אע"פ
שאינו עליו חיוב תוכחה מאחר ולא יקבלו, מכל מקום כיון שיושב בתוכם או
שומע אותם - חייב למחות בהם, כדי שלא יאמרו שהוא כמותם. 124. שהוא
מודה בדבריהם. "שהוא מודה לדבריהם כיון ששותק" (כת"י). 125. גדולה.

וּלְקַנָּא לְכַבֹּד הַצַּדִּיק¹²⁶ שֶׁהִרְשִׁיעוּ. וְזֶה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁבַעְבוּרִים חַיֵּב הָאָדָם לְעֹזֵב חֶבְרַת הָרָשָׁעִים, כִּי הוּא נֶעְנֵשׁ בְּשִׁשּׁוּמָע דְּבִרְיָהֶם הָרָעִים תָּמִיד וְהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לְעֲנוּתָם תָּמִיד. וְדָבָר זֶה מִפְּרֶשׁ בְּדַבְרֵי שְׁלֹמֹה עָלָיו הַשְּׁלֹום: "אֵל תִּקְנָא"¹²⁷ בְּאֲנָשֵׁי רָעָה, וְאֵל תִּתְּנָא לְהִיּוֹת אִתָּם.¹²⁹ כִּי שׂוֹד יִהְיֶה לָבֶם,¹³⁰ וְעָמַל שְׁפָתֵיהֶם תִּדְבַּרְנָה" (משלי כד, א-ב) - רוּצָה לִזְמֹר,¹³¹ שֶׁתִּשָּׂא חֲטָאתָם כִּי תִשְׁמַע דְּבִרְיָהֶם הָרָעִים¹³² וְתִהְיֶה כְּמַחְרִישׁ.

הַתְּשִׁיעִי - הַמְּכַבֵּד הָרָשָׁעִים מִחֲמַת דֶּרֶךְ שְׁלֹום. אָמֵנָם לֹא יִדְבֹר טוֹב בְּרָשָׁע וְלֹא יִתְנַהֵג

ביאורים

כבוד ויקר. 126. שהרשיעו. שדברו עליו רע ובזו אותו על חנם. 127. באנשי רעה. בהצלחתם של אנשים רעים. 128. ואל תתאו וגו'. ואל תתאוה להיות אתם באהבה ובאחוה (הגם שלא תעשה כמעשיהם הרעים) כדי להשיג מהם תועלת, אלא הרחק מפתח ביתם (מלבי"ם והגר"א). 129. כי שוד יהגה לבם. כי מחשבותם על הגזל ["שוד"] הוא מה שנוטל מחבירו בחזקת היד בגלוי, ולזה יהגה לבם תמיד, לחשוב תחבולות איך לייטול ממנו ("הגר"א"). 130. ועמל שפתייהם תדברנה. מדברים עמל [ענין חטא ועוון], על כן הרחק מהם כי מעשיהם מגונים (מצודת דוד). "כל רגע יהגה לבם שוד ויחרוש רעה, על כן לא יתכן שלא תדברנה עמל, ותענש כשתשמע מפיהם דבר חטא ותשתוק ולא תמחה" (רבינו יונה). 131. שתשא חטאתם. שתענש על חטאתם. 132. ותהיה כמחריש. ותשתוק ולא תמחה.

בְּכַבֹּדוֹ¹³³ עַל דֶּרֶךְ שֶׁיַּחֲשֹׁבוּ בְּנֵי-אָדָם שֶׁהוּא נִכְבָּד בְּעֵינָיו לְחַלֵּק לוֹ כְּבוֹד, אֲלֹא בְּדֶרֶךְ בְּנֵי-אָדָם¹³⁴ הַמְּכַבְּדִים הָעֲשִׂירִים בַּעֲבוּר כִּי¹³⁵ צָלַח דְּרָכָם,¹³⁶ וְלֹא מִפְּנֵי חֵין עֲרָכָם. וְאִם בָּזֶה יֵשׁ חֲטָא¹³⁸ וְאַשְׁמָה, כִּי לֹא הִתֵּר לְכַבֵּד הָרָשָׁעִים אֲלֹא מִחֲמַת מוֹרָא, שֶׁיֵּרָא שִׁיזִיק לוֹ הָרָשָׁע וְיִגְרֵם לוֹ הַפֶּסֶד בְּזִמְן שִׂיד הָרָשָׁעִים¹³⁹ תִּקְיָפָה, עַל-כֵּן הִתֵּר לְכַבֹּד בְּדֶרֶךְ שֶׁמְכַבְּדִים בְּנֵי-אָדָם¹⁴⁰ בְּעָלֵי זְרוּעַ, אֲךָ לֹא יִשְׁבַּחֲנוּ וְלֹא יִדְבֹר עָלָיו טוֹב בְּפְנֵי בְנֵי-אָדָם. וְכֵן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ וְזִכְרוֹנָם לְבִרְכָּה (סוטה מא, ב):¹⁴¹ מִתֵּר לְהַחֲנִיף אֶת הָרָשָׁעִים בְּעוֹלָם הַזֶּה. וְיֵשׁ רָשָׁעִים שְׂאִין מִחֲנִיפִים לָהֶם. מִנֵּיין? מִמֶּרְדֵּכִי, שֶׁאָמְרוּ לוֹ: תִּחְנִיף לְהָמָן,

ביאורים

133. על דרך. באופן. 134. המכבדים העשירים. בכת"י הגירסא: "המכבדים העשירים מדרך סלסול (-מעלה ושבח) ולתקות תועלת בעבור כי וכו'". כלומר, מכבדים את העשירים כי נוהגים בהם מעלה ושבח מחמת עשרם או כדי לקבל מהם איזה טובת הנאה. 135. צלח דרכם. של העשירים. 136. ולא מפני חין ערכם. ולא בגלל גודל מעלתם בעיניו. 137. יש חטא ואשמה. והוא בכלל כת החנפים. 138. ואשמה כי לא זכו'. בכת"י הגירסא: "ואשמה, כי אם הותר לכבד העשירים, לא כן הרשעים, כי לא...". 139. תקיפה. חזקה, והשעה משחקת לו, ואין אפשרות למנוע ממנו להפיק את זממו הרע (עפ"י שע"ת). 140. בעלי זרוע. בריונים. ובכת"י הגירסא: "בעלי זרוע מפחד ואימה, בקימה והדור והדומה להם". כלומר, הותר לכבדם רק בתנועות ופעולות חיצוניות ולא יותר. (עפ"י שע"ת). 141. מותר להחניף את הרשעים. באופן שכתב לעיל, אך בתנאי שלא יתפרש בעיני האנשים

ארחות

שער החניפות

צדיקים

עיונים

והוא השיב להם: "לא תדרש שלמם וטבתם" (דברים כג, ז). והיו אומרים לו: שנו רבותינו: מחניפים להם מפני דרכי שלום. אפלו הכי לא רצה להחניף לרשע כזה.

¹⁴²(א) ויחניף אדם ¹⁴³לאשתו, ¹⁴⁴משום שלום בית, וכן לבעל-חובו - ¹⁴⁵שלא ילחצנו; לרבו - שילמדנו תורה.

יא. ויחניף אדם... לרבו שילמדנו תורה. ה'שדי חמד' (ח"ב עמ' 87) דן במנהג שהתפשט בדורינו להפליג ולהרבות בתארים על כל רב אם יש בזה חשש חנופה. והביא בשם שו"ת מעשה אי"ש (לבעל יש"א ברכה זצ"ל) שבודאי אין בזה צד חנופה, כי אדם הראוי לכבוד אין איסור להוסיף בכבודו, וכל האיסור באדם רע מעללים אשר מנעו ה' מכבוד ומכבדים אותו.

וגם אין חשש למחזי כשיקרא, כמו שאיתא בכתובות (יז:): כיצד מרקדים לפני הכלה, אמרי בית הלל כלה נאה וחסודה. מכאן אמרו חכמים שתהא דעתו של אדם מעורבת בין הבריות לעשות לכל איש כרצונו. ובשיטה מקובצת פירש שם שישבח את הבריות אפילו בדבר שאין בהם, הרי שאין בזה כלל חשש. אך מאידך גיסא הזהירו האחרונים שלא לרדוף אחר התוארים.

ביאורים

כאילו הדרך שלהם נכונה (חפץ חיים). ¹⁴². ויחניף. היינו לדבר דברי שבח ולתת מחמאות. ¹⁴³. לאשתו.. לבעל חובו.. לרבו וכו'. כי כל חלקי החנופה שנמנו כאן לאיסור אינם אלא בחנופה המחזקת את הרשעים, אבל להחניף ולהחמיא באופן שיש רק תועלת מותר. ¹⁴⁴. משום שלום בית. גם כאשר הוא יודע שהיא אינה ראויה לשבח זה, או שאינו מחמיא לה בכנות גמורה, בכל זאת רצוי הדבר משום שלום בית. ¹⁴⁵. שלא ילחצנו. להחזיר במהרה את החוב.

ארחות

שער החניפות

צדיקים

ומצוה גדולה להחניף לתלמידיו ולחבריו, כדי שילמדו ויששמעו לדבריו לקבל תוכחתו לקיים המצוות. וכן כל אדם שהוא סבור שישמכנו אליו שישמע לו לקיים המצוה, ואם ¹⁴⁶יבוא עליו ככעס לא ישמע לו, ¹⁴⁷אלא בחניפות יקבל תוכחתו, מצוה גדולה להחניף לו כדי ¹⁴⁸להוציא יקר מזולל, כי יש אדם שאינו מקבל תוכחה בגערה אלא בנחת, שנאמר: "דברי חכמים ¹⁴⁹בנחת נשמעים" (קהלת ט, יז). ויש שצריך גערה, שנאמר: ¹⁵⁰"תחת גערה במבין" (משלי יז, י); ויש במקלות, שנאמר: ¹⁵¹"ומהלמות לגו כסילים" (שם יט, כט); ויש אפלו בהכאות לא יועיל, שנאמר: ¹⁵²"מהכות כסיל מאה" (שם יז, י). אם כן, מה נעשה לו? אין לו תקנה אלא תגרשהו.

ביאורים

¹⁴⁶. יבוא עליו. להוכיחו ולשכנעו לקיים המצוות. ¹⁴⁷. אלא בחניפות יקבל תוכחתו. רק אם יאמר לו דברי שבח ומחמאות יהיה מוכן לשמוע. ¹⁴⁸. להוציא יקר מזולל. להפוך אדם המרבה באכילה ורודף אחר התאוות לאדם יקר וחשוב, כלומר להחזירו בתשובה. ¹⁴⁹. בנחת נשמעים. מקובלים הם לבריות. (רש"י). ¹⁵⁰. תחת גערה במבין. גערת המוכיח היא מטלת אימה בלב המבין וחודרת ללבו. ¹⁵¹. ומהלמות לגו כסילים. מכות גדולות נכונות לגבם וגופם של הטפשים הרשעים. ¹⁵². מהכות כסיל מאה. אף אם יוכה הטפס מאה מכות אין הדבר יחריד אותו ולא ישפיע עליו.

ארחות שער החניפות צדיקים עיונים ארחות שער החניפות צדיקים עיונים

וַיֵּשׁ חֲנִיפוֹת רָעָה מָאֵד, כְּגוֹן אֲדָם
הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ וּמַדְבֵּר עִמּוֹ
153 דְּבָרִים מְתוּקִים כְּדֵי שִׂסְמֹךְ
עָלָיו וַיֵּאמֶין לוֹ, וְאַחֵר שִׂיאֲמִין לוֹ
וַיִּסְמֹךְ עָלָיו הוֹלֵךְ עִמּוֹ בְּרִמְאוֹת,
וְזֶה כְּעֵינֵי שְׁנֵאמְרוּ: "כִּי חָנָם מְזֵרָה הָרִשָּׁת, כְּעֵינֵי כָּל
בַּעַל בְּנֵה. 155 וְהֵם לְדָמָם יֵאָרְבוּ, יִצְפְּנוּ לְנַפְשָׁתָם" (משלי א,
יז-יח). פְּרוֹשׁ הַפְּסוּק: הַצָּדִים עוֹפּוֹת זוֹרְקִים חַטִּים, וְכֵאִים
עוֹפּוֹת לְאָכַל הַחַטִּים עַל הָרִשָּׁת, וְאִזּוּ יִהְיוּ נְצוּדִים,
156 וְלִזֶּה דוֹמָה הַחֲנֵף הַזֶּה. 157 וְאַסְרוּ הַחֲכָמִים לַהֲחֲנִיף,
וְאָמְרוּ (חולין צד, א) שֶׁלֹּא יִשְׁלַח אָדָם דּוֹרוֹן לַחֲבֵרוֹ 158 וַיּוֹדַע
בּוֹ שֶׁאִינוֹ מְקַבֵּל, לֹא יִקְרָא לַחֲבֵרוֹ לְאָכַל אֲצִלּוֹ 159 וַיּוֹדַע

ביאורים

153. דברים מתוקים. ערבים לאוזנו, כגון שהוא אוהבו ומעריכו. 154. כי חנם וגו'. רצונו לומר כמו שנדמה בעיני כל בעל כנף שעל חנם פרושה הרשת ואין הכוונה על הלכידה ומתוך כך יורד בתוכה לאכול מהזרעונים אשר בה (מצודת דוד). 155. והם לדמם יארוכו. אבל באמת פורשי הרשת לא בחנם פרשוה כי הם יארכו לדמי העופות ומסתירים עצמם לקחת נפשותם וללכוד פרשוה (שם). 156. ולזה דומה החנף הזה, שמטרתו היא לגרום לחברו שיסמוך עליו ויאמין לו, כדי שמאחר יותר יוכל להפילו ולרמותו. 157. ואסרו החכמים להחניף וכו'. מביא עוד סוג חנופה הנעשית על ידי גניבת דעת הבריות. 158. וידוע בו שאינו מקבל. ממנו. וסיבת האיסור היא משום שגונב את דעתו, שגורם לו לחשוב שחפץ ליתן לו מתנות, והאמת

שֶׁאִינוֹ אוֹכֵל. וְכֵן אִם רוֹצֵה
159 לַפְתּוֹת חֲבִית יֵין 160 לְמִכּוֹר, וְכֵא
חֲבֵרוֹ לְקִנּוֹת יֵין, לֹא יֵאמַר לוֹ: אֲנִי
רוֹצֵה לַפְתּוֹת חֲבִית 161 עֲבוּרָךְ. וְכָל
זֶה וְכִיּוֹצֵא בָּזֶה נִקְרָא גּוֹנֵב דַּעַת, וְזֶה
אֲסוּרוֹ חֲכָמִים זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה לַהֲחֲנִיף 162 וְלִגְנוֹב דַּעַת
הַבְּרִיּוֹת, וְאִפְלוּ דַּעַתוֹ שֶׁל עוֹבֵד בּוֹכְבִים (שם).

אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן חֶלְפָתָא: מִיּוֹם שֶׁנִּבְרָה
163 אֶגְרוּפָה 164 שֶׁל חֲנָפֶה, 165 נִתְעַוְּתוּ הַדִּינִים

ביאורים

היא שאינו חפץ ליתן לו ורק משום שיודע שלא יקבל הוא מציע לפניו את מתנתו. 159. לפתות חבית יין למכור. בזמן המשנה היו מחזיקים את היין בחביות סגורות, ונהגו לכבד אורח חשוב בפתיחת חבית חדשה, כדי להשקותו יין חזק. בדרך כלל היה נגרם מכך הפסד מרובה לבעל היין, שכן היין הנשאר בחבית שאינה מלאה ממחר להחמיץ. אמנם, אם כבר מכר לחנווני את היין שישאר בחבית, אין פתיחת החבית גורמת לו הפסד, שכן מיד לאחר מכן יתן את החבית לחנווני (רש"י). 160. למכור. לחנווני את היין שישאר בחבית. 161. עבוּרָךְ. כי בכך הוא סבור שבעל הבית מחשיבו מאוד ומוכן להפסיד בגללו הפסד גדול (שפוחת במיוחד עבורו חבית בכדי למכור לו מעט יין מתוכה, ושאר היין ימחר להחמיץ), ומחזיק לו טובה בחנם, שהרי אינו כן, כי מיד מוכר את היין הנותר לחנווני. 162. ולגנוב דעת הבריות. כלומר להטעותם, שיהיו סבורים שהוא אוהבם מאד, ונמצא מחזיקים לו טובה בחנם (רש"י). 163. אגרופה. כוחה. 164. של חנופה. ומרבים להחניף זה לזה. 165. נתעוותו הדינים. דיני ממונות, מפני שהדינים החניפו לבעלי

¹⁶⁶ ונתקלקלו המעשים, ואין אדם יכול לומר לחברו ¹⁶⁷ "מעשי גדולים ממעשיך". אמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו חנפה, מכיא ¹⁶⁸ חרון-אף לעולם, שנאמר: "וחנפי לב ישימו אף" (איוב לו, יג); ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת, שנאמר: ¹⁶⁹ "לא ישועו כי

יג. מעשי גדולים ממעשיך. ב'מרומי שדה' (להנצי"ב) כתב שיש שני אופנים של חנופה, יש "חנף" ויש "חנף". החנף הוא המחניף לרשע ואומר לו צדיק אתה, והחנף הוא שמחניף את עצמו לעיני כל ומשבח את עצמו ואת מעשיו הרעים, והוא מה שאנו קוראים "צבוע", ועל

זה אמרו (סוטה מב.) "כת חנפים אינם מקבלים פני שכינה" ולא אמרו כת חונפים, [וכן הוא מה שאמרו ביומא (פו): מפרסמין את החנפין מפני חילול ה', ופירש רש"י שם: החנפין - שהם רשעים ומראין עצמן כצדיקים]. ומה שאמרו כאן חנופה הכוונה לשניהם, ולפיכך משרבו החנפים ורבתה הצביעות, אין אדם יכול לומר לחבירו מעשי גדולים ממעשיך, כי אפשר שהוא חנף וצבוע וחבירו מעשיו כשרים יותר, וממילא לא יאמין לו חבירו.

ביאורים

הדין. ¹⁶⁶. ונתקלקלו המעשים. של בני האדם, מפני שהגדולים ראו עוברי עבירה ולא מיחו בידם מפני החנופה. ¹⁶⁷. מעשי גדולים ממעשיך. אין אדם שמעשיו מתוקנים, שמתוך שלא מיחו בעוברי עבירה למדו הדורות ממעשיהם הרעים ונהיו כולם עוברי עבירה, ואין אדם יכול לומר לחבירו שהוא טוב ממנו (רש"י). ויש מפרשים שאדם שמעשיו הגונים לא יכול להתפאר ולומר לרשעים שמעשיו גדולים ממעשיהם, לפי שמעשי הרשעים נעשו משוברים בעיני הכל (מאירי). ¹⁶⁸. חרון אף. כעס של הקב"ה. ויש מפרשים "אף" הוא אחד ממלאכי חבלה, שלוחו של ה' להיפרע מן החוטאים ולהמיתם (מהרש"א נדרים לב.). ¹⁶⁹. לא ישועו כי אסרם. כשיבואו עליהם יסורים לא תועיל שועתם (רש"י).

אסרם" (שם); ¹⁷⁰ ואפלו עברים שבמעזי אמן מקללין אותו, ¹⁷¹ והוא נופל בגיהנם. וכל המחניף לרשע ¹⁷² נופל בידו, ואם אינו נופל בידו, נופל ביד בנו. ואם אינו נופל ביד בנו, נופל ביד בן-בנו (סוטה מא, ב). כל עדה שיש בה חנפה, ¹⁷³ מאוסה בנדה, שנאמר (איוב טו, לד): "כי עדת חנה ¹⁷⁴ גלמוד", ולבסוף ^(ט') גולה (סוטה מב, א). לכן יתרחק מהקב"ה נתן לאברהם לברור לבניו עונש כשלא יעסקו בתורה ובקרבנות, או גלויות [-שיעבוד מלכויות] או גיהנם. וכיון שלעיל אמרו שיחיד החונף

יד. גולה. כתב ב'בן יהוידע' שסיבת עונש הגלות היא, כיון שנפשותיהם גולים ונידחים ממחנה השכינה, כמבואר בסוטה (מב.) שאינם מקבלים פני שכינה, לכן בדיון הוא שגם גופותיהם יהיו נדחים ממקומם וגולים למקום אחר. וב'עיון יעקב' כתב שהגלות היא במקום הגיהנם כי שקולים הם כמבואר במדרש (ב"ר מד כא)

ביאורים

¹⁷⁰. ואפילו עוברים.. מקללים אותו. הטעם, מפני שהמחניף מהפך מדת האמת לשקר ואומר לרשע צדיק אתה, ואילו העובר נשבע שיהיה צדיק ולא יהיה רשע, כמבואר בנדה ל. (מהרש"א). ¹⁷¹. והוא נופל בגיהנם. כתב ב'תפארת ציון', שפירוש נופל בגיהנם הוא שנכשל בעבירה בפתע פתאום שלא היה ראוי לפי ערכו להכשל בה, וזה לו מדה כנגד מדה, שכמו שהוא גורם לרשעים בחניפתו אותם להוסיף חטא על פשע, כן הוא נכשל באותם החטאים, כדי שלא יהיו תלמידיו בגיהנם והוא בגן עדן, כמבואר ביומא (פו.). ¹⁷². נופל בידו. של אותו הרשע, ולא ירחם עליו. ¹⁷³. מאוסה בנדה. כלומר, יש להתרחק ממנה כפי שמתרחקים מנדה (מהרש"א). ויש מפרשים שמאוסה היא לפני ה' בנדה. ¹⁷⁴. גלמוד. ו"גלמוד" הוא כינוי לנדה, שכן בכרכי הים קורין לנדה "גלמודה" (סוטה מב.).

ארחות שער החניפות צדיקים עיונים ארחות שער החניפות צדיקים עיונים

אדם מן החנפה, ולא יחניף לאדם להחזיקו ברשעו, גם אם יש לו לקבל טובות הרבה ממנו. לא יחניף לקרובו ולא לבניו בזמן שאינם הולכים בדרך טובה, כי כמה בני-אדם עומדים ברשעים מחמת שרואים שאין להם בושה עבור דרכיהם המכערים, ויעבור שרואים שמחניפים להם. ואין דבר בעולם הנוצל פתחי התשובה כמו החניפות.

מעשה באדם אחד כשר שהיה לו בת להשיא, והיו בצדו שני בני-אדם, אשר כל אחד חפץ לשא בתו. והלך האדם הכשר, ובקש מאדם אחד

ביאורים

175. שאין להם בושה. שאיש אינו מגנה אותם ואינו מביישם על דרכם הרעה. 176. ועבור וכו'. כלומר, לא די שלא מגנים אותם אלא עוד מחניפים להם. 177. הנוצל פתחי תשובה. מהרשע כאשר מחנפים לו כי אז לא ישוב לעולם מדרכיו הרעים. או הכוונה, שלמחנף נעלו שערי תשובה כי הוא מחטיא את הרבים וזה מהדברים המעכבים את התשובה (עלי אורח). 178. בצדו. בעירו (כת"י).

טו. אז יהיו כל הקהל מקולקלים. כתב ב'משנת רבי אהרן' (ח"א עמ' רנ): "והנה חיוב האחריות על המוכיח הוא מב' פנים: חדא, מגדר הערבות, שנכרתו עליה ס' ריבוא

179 לעשות עמו מריבה, ולקח לבסוף 180 אותם שנים לדון ביניהם, ועשו כך. אחד מהם היה מחניף לאותו אדם כשר 181 כדי לשא בתו, והיה מזכה אותו בכל דבריו, ואותו אחר אמר: אין הדין עמך אלא עם חברך. ואז נתן בתו לאותו שהיה מחניף אותו, כי אמר: ודאי הוא 182 אדם טוב, שלא החניף ולא נשא לי פנים (ספר חסידים תתשמב).

לכן מי שהוא 183 פרנס או דין או גבאי צדקה, צריך שלא יהא חנף, כי אם יחניף הפרנס לשום אדם ולא יוכיחו לעשות הטוב ולסור מן הרע, (טו) אז יהיו כל הקהל מקולקלים, כי כל אחד יאמר: 184 הפרנס מחניף

ביאורים

179. לעשות עמו מריבה. לביים כאילו יש מריבה ביניהם. 180. אותם שנים לדון ביניהם. לקח את אותם שני בני אדם אשר חפצו לישא את בתו שהם ידונו בדבר המריבה שיש לו עם אותו אדם, ועשה זאת כדי לנסותם מי מהם יחניף לו ויזכה אותו שלא כדון ומי מהם יהא אמיתי ויחייבהו בדין. 181. כדי לישא בתו. כדי שישאיו בתו (כת"י). 182. אדם טוב. כשר והגון. 183. פרנס. ממונה על הציבור. 184. הפרנס מחניף לפלוני. בכת"י הוסיף: ולמה יוכיחני כיון שמחניף לפלוני. כלומר, לא תהיה תוכחתו מתקבלת

ארחות שער החניפות צדיקים

עיונים

לְפָלוֹנִי, וְלֹא יִקְבַּל תּוֹכַחְתּוֹ. וְכֵן דִּין הַמַּחְנִיף לְאַחַד מִבְּעָלֵי-דִינִים, אֲזִי יִסְתַּתֵּמוּ דְבָרֵי הַשֵּׁנִי ¹⁸⁵ וְלֹא יִדַּע לְטַעַן כְּאִשֶּׁר רָאוּ לוֹ, נִמְצָא שֶׁלֹּא יֵצֵא הַדִּין לְאַמְתּוֹ. וְכֵן גִּבְּאֵי צִדְקָה הַמַּחְנִיפִים וַיִּתְּנוּ צִדְקָה לָזֶה הַמַּחְנִיף לָהֶם, אֲזִי שָׁהָה מַחְנִיפִים לוֹ וַיִּתְּנוּ לוֹ אֵף אִם אֵינוֹ רָאוּי לָכֶּךָ. לְכֵן ^(טז) צָרִיד הַצָּדִיק לְהִתְרַחֵק מֵאֵד מִן הַחֲנִיפּוֹת, שֶׁלֹּא יַחְנִיף וְלֹא יִקְבַּל

מהחייבים שבשמירה מתחייב בפשע בהן, דכיון דהשמירה מוטלת עליו ולא שמר הרי הוא כמזיק, כן הוא בענין התוכחה, דרחמנא שעבדיה להוכיח ולתקן, ואם לא עשה כן חשוב כפועל בחטא. ונפק"מ בין ב' הטעמים, דבמצוות שאדם פטור מהן אין ערבות, ומה"ט כל שאינו מחייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתם, ומ"מ מתחייב משום מצוות תוכחה, ולדוגמא, אשה שיכולה למחות באיש בהשחתת זקן, אחרי דמחוייבת בהוכח תוכיח - נושאת חטא על זה, וכן מפורש בריבנו יונה (שע"ת ג, עב) דאפילו בלא ערבות נושא העוון.

בריתות (יעוין סוטה לז.), ובזה מתחייב ממש בחטא חברו, וכמו ערב דמשלם עבור הלוח. ב', מצד מצות תוכחה, דאחרי דחייבה תורה להוכיח, ואפשר דהיה פועל תוכחתו למנוע החטא, נחשב במניעת תוכחתו כגורם. ודוגמא לדבר, שיטת הרמב"ם (פ"ב מהל' שכירות ה"ג) דפושע הרי הוא כמזיק, ולכן גם בקרקע ועבדים שנתמעטו

טז. צריך הצדיק להתרחק מאד מן החניפות. והוא תנאי להשגת התורה, כמו ששינו במסכת אבות (ו, ו) כי התורה נקנית בארבעים ושמונה דברים,

ביאורים

מאחר והוא מחניף לאנשים. ¹⁸⁵. ולא ידע לטעון כאשר ראוי לו. לא יוכל לערוך את טענותיו כראוי, כיון שרואה שהדין מכבד את בעל דינו ומחניף לו.

עיונים

ארחות

שער החניפות

צדיקים

ואחד מהם "אוהב את המישרים", ופירש ב'מדרש שמואל': שאינו מחניף לשום אדם, יהיה מי שיהיה, רק אוהב את היושר ובו ידבק. וב"חובות הלבבות" (שער הבטחון) כתב שאת התועלות של הבטחון בה' לעבודת ה' היא, שבטחונו על ה' מביאו לא להחניף לבני אדם, ולא יסכים לדעתם המנוגדים לעבודת האלהים, ולא יפחד מהם פן יעשו לו רע, ולא יירא מהם אם יריבו אתו, אלא ישתדל בכל יכלתו לא להזקק לטובותיהם, כדי שלא יצטרך לטרוח בכבודם וכו', עיי"ש.

החניפות מאחרים. ויזהר מאד ¹⁸⁶ בשיעשה מעשים טובים, שלא יתבונן בהם להחניף לאחרים, אלא לשם שמם בלבד.

והצדקה שכל החניפות - המחניף לחברו כדי להחטיאו, כגון שיש לו מחלוקת עם בני-אדם, ואין הדין עמו, והוא מחניף לבני-אדם ¹⁸⁷ לסייע לו ¹⁸⁸ ולחזק טעותו; או מי שהוא רודף אחר עברות, כגון זנות ושאָר רעות, והוא מחניף לחברו כדי שיעשה כמותו. לכן ירבעם בן נבט זכה למלכות, בשביל שלא החניף לשלמה ¹⁸⁹ והוכיחו

על ענין בנין מלוא (סנהדרין קא, ב).

ביאורים

¹⁸⁶. כשיעשה מעשים טובים. כגון כשיתן צדקה לעני או יגמול חסד עם הזולת. ¹⁸⁷. לסייע לו. במחלוקתו שיעמדם לצידו. ¹⁸⁸. ולחזק טעותו. שהרי אין הדין עמו. ¹⁸⁹. והוכיחו [בכת"י: אלא הוכיחו] על ענין בנין

הַרְוֹצָה לנצל מן החניפות, יזהר להרחיק עצמו מן הכבוד, ¹⁹⁰ כי מי שאינו חושש להתכבד לא יצטרך להחניף. גם צריך לזהר ¹⁹¹ שלא יהנה מאחרים, כי רב מחניפים - מחניפים לבני-אדם שסבורים שיהיה להם הנאה מהם. לכן מי שמתרחק מאלו שני דברים - הנאה וכבוד - נצול מכמה עברות, כי כמה בני-אדם עושים מעשים טובים כדי שיקבלו כבוד מבני-אדם, ¹⁹² וזה הענין מקלקל כל עבודת האדם, כי כמה בני-אדם עושים מעשים טובים ומתפללים, ויש להם קול ערב, והוא מהרהר בלבו בשעת התפלה: כמה קולי ערב הוא,

ביאורים

מלוא. כשלקח שלמה את בת פרעה לאשה הכניס אותה בתחילה לחלק של ירושלים הנקרא "עיר דוד" (מלכים-א ג, א), ואחר כך הוציאה משם והכניסה בארמון שבחלק אחר מהעיר (דברי הימים-ב ח, יא). ארמון זה נבנה על ככר גדול, ששימש לאסיפת העם, הנקרא "מלוא", ובכך מנע את העם מלהשתמש בככר (רד"ק, מלכים-א יא, כז). בנוסף על כך, כשבנה את הארמון סגר את הפרץ שבחומה מול הככר (רש"י סנהדרין קא:). ועל כך הוכיח ירבעם את שלמה ואמר לו, דוד אביך פרץ פרצות בחומה של ירושלים כדי שיעלו ישראל לרגל בקלות, שיהיו להם מקומות רבים להכנס מהם לירושלים, ואילו אתה גדרת את הפרצות, ויכולים להכנס רק מהשערים הקבועים בחומה. ¹⁹⁰ כי מי שאינו חושש להתכבד. שאינו להוט אחר הכבוד ולא איכפת לו אם מכבדים אותו או לא. ¹⁹¹ שלא יהנה מאחרים. שימנע ככל האפשר מלקבל טובות מבני אדם. ¹⁹² וזה הענין. העשייה לשם כבוד.

ובני-אדם נהנים ממני ששומעים אותי. וכן דרכו של יצר הרע, עושה כן לכל המצוות להפיל האדם ברשתו, שלא יהיו מעשיו לשם שמים. וכן לענין ההנאה - מי שנהנה מחברו, אפילו אם יראהו שעובר כל עברות שבעולם ¹⁹³ לא יהא רשאי להוכיחו, כי ירא שלא יתנהו עוד.

וענין

ההוא (תחלת) ¹⁹⁴ תקלת חכמי הדור הזה, שהם ¹⁹⁵ רודפים להנות מן העם, על-כן יחניפו להם ¹⁹⁶ כדי שיחזקו אותם בחזקה גדולה. ולא די שאינם מוכיחים אותם על ענינם, אלא מתוך שהם מחניפים להם, ¹⁹⁷ הם עצמם אוהזים מעשיהם ונמשכים אחריהם.

דֶּרֶךְ בְּרִיתוֹ שֶׁל אָדָם לְהִיטֵת נִמְשָׁךְ בְּדַעְתּוֹ וּבְמַעֲשָׁיו

ביאורים

¹⁹³. לא יהא רשאי. לא ירשה לעצמו להוכיחו. ¹⁹⁴. תקלת חכמי הדור. בכת": תקלת קצת חכמי הדור. כלומר מקצת מחכמי הדור נכשלים בענין זה. ¹⁹⁵. רודפים. להוטים. ¹⁹⁶. כדי שיחזקו אותם בחזקה גדולה. "כדי שיחזיקו אותם בחזקת גדלה" (כת"י). ¹⁹⁷. הם עצמם אוהזים מעשיהם. גם מתוך חנופה לעם להראות להם שדעתם נוחה ממעשיהם עד שגם הם בעצמם עושים כמעשיהם, וגם מחמת שהם מושפעים מן העם ועוברים באותם עבירות.

אחר רעיו וחבריו, ונוהג כמנהג אנשי מדינתו, איך שהם עושים יעשה גם הוא. לפיכך יש לאדם להשתתף¹⁹⁸ לצדיקים ולישב אצל חכמים תמיד, כדי שילמד

יז. כדי שילמד ממעשיהם. ומצינו כי גם הצדיק השלם אם נמצא בסביבת הרשעים הרי הוא מושפע לרעה, כמו שביאר ה'תורת המנחה' (תלמיד הרשב"א, דרשה ח' וט"ז)

בטעם ציווי הקב"ה לאברהם "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך" וגו', וז"ל: "ולמה העיר לבו (של אברהם אבינו ע"ה) לצאת ממקומו, כדי שלא ישתקע בין הרשעים ויכשילוהו בשקריהם ובפחזותם כי הרבה שכנים עושים, שאף על פי שהיה אדם צדיק שלם ולבו לשמים, רוב ההתמדה בחברת הרשעים הטבע נמשך אחריהם, ואין אדם מרגיש עד שימצא יצא מדרך צדקותיו ובא לטבע הרשעים, ועל כן יש לכל בעל נפש הרוצה עבודת שמים לידבק באמת ולהתרחק מן השקר, ר"ל להתרחק ממתי שקר כדי שלא ימשכוהו אחריהם, וזהו שהעיר השי"ת לבב אברהם אבינו לעזוב ארצו ומולדתו ובית אביו ולהתרחק מהם כדי שלא ימשך טבעו אחריהם". עכ"ד. וכעין זה כתב החינוך (מצוה טז): "ואל יבטיחך יצרן לומר אחרי היות לבי שלם ותמים באמונת אלהים מה הפסד יש כי אתענג לפעמים בתענוגיו אנשים לשבת בשווקים וברחובות להתלוצץ עם הלצים ולדבר צחות וכיוצא באלו הדברים שאין מביאין עליהם חטאות ואשמות, הלא גם לי לבב כמוהם וקטני עבה ממתיניהם, ומדוע ימשכוני הם אחריהם? אל בני, השמר מפניהם פן תלכד ברשותם, רבים שתו מתוך כך כוס תרעלתם ואתה את נפשך הצלת". עכ"ל.

ביאורים

198. להתחבר לצדיקים... ויתרחק מן הרשעים. אף על פי שכתב שני הקצוות, צדיקים ורשעים, מכל מקום לאו דוקא, אלא יתחבר למי שאפשר ללמוד מהם דברים טובים, ויתרחק ממי שאפשר ללמוד מהם דברים רעים אף שאינם רשעים (אג"מ או"ח ח"ד סי' לג). 199. לצדיקים. בפרקי דרבי

יה. ישב לבדו יחידי. "קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין" (שמות ז ט). אמר עזריהו: "הולך את חכמים יחכם, ורעה כסילים ירוע" (משלי יג, כ), ואומר: "אשרי האיש אשר²⁰² לא הלך בעצת רשעים וגו'" (תהלים א, א). וכן אם היה במדינה שמנהגיה רעים ואין אנשי המדינה הולכים בדרך ישרה, ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרכים טובים. ואם היו כל המדינות שהם יודעים ושומע שמועתן נוהגות בדרך לא טובה, או שאינו יכול לילך למדינה שמנהגיה טובים, מפני²⁰³ הגיטות או מפני החלי - (י"ח) יישב לבדו יחידי, כענין שנאמר: "ישב בדר יודים פי

יה. ישב לבדו יחידי. "קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנין" (שמות ז ט). אמר

ממעשיהם; ויתרחק מן הרשעים החולכים בחשך, כדי שלא ילמד ממעשיהם. והוא שאמר שלמה עליו השלום: "הולך את חכמים יחכם, ורעה כסילים ירוע" (משלי יג, כ), ואומר: "אשרי האיש אשר²⁰² לא הלך בעצת רשעים וגו'" (תהלים א, א). וכן אם היה במדינה שמנהגיה רעים ואין אנשי המדינה הולכים בדרך ישרה, ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרכים טובים. ואם היו כל המדינות שהם יודעים ושומע שמועתן נוהגות בדרך לא טובה, או שאינו יכול לילך למדינה שמנהגיה טובים, מפני²⁰³ הגיטות או מפני החלי - (י"ח) יישב לבדו יחידי, כענין שנאמר: "ישב בדר יודים פי

ביאורים

אליעזר (פכ"ה): "כל מי שהולך עם הצדיקים לוקח מדרכיהם ומעשיהם הטובים". 200. ויתרחק מן הרשעים. כוונתו למה שכתב הרמב"ם (הל' דעות ו, ב) שבדברים שמצוה לעשותם עם תלמידי חכמים כאכילה ושתייה ופרקמטיא, יתרחק מלעשותם עם הרשעים (אג"מ או"ח ח"ג סי' לו). 201. הולך את חכמים וגו'. ההולך עם החכמים יתחכם מהם, והמתרועע עם הטפשים ישבר אתם. 202. לא הלך בעצת רשעים. לא נפתה ללכת בדרכי הרשעים. ואמרו חז"ל (ע"ז יח): "לומר לך, שאם הלך סופו לעמוד ואם עמד סופו לישב ואם ישב סופו ללוצץ". ולכן אסרו גם את ההליכה והעמידה שם. 203. הגיטות. גדודי צבא ושודדים. 204. יחידי. "כי אם יאמר לך אדם: (הרי אמרו) "לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות" (כתובות יז), אף אתה אמור לו: במה דברים אמורים, בבני-אדם שעושים מעשי אדם, אך

ארחות

שער החניפות

צדיקים

עיונים

נָטַל עָלָיו" (איכה ג, כח). וְאִם הָיוּ
רָעִים וְחַטָּאִים, שָׁאִין מִנִּיחִים אוֹתוֹ
לִישָׁב בְּמִדְיַנָּה אֱלֹא-אִם-כֵּן נִתְעַרַּב
עִמָּהֶם וְנוֹהֵג בְּמִנְהָגֵם הָרַע, יֵצֵא
לְמַעְרוֹת²⁰⁵ וְלַחֲרוֹתִים וְלַמִּדְבָּרוֹת,
(י"ט) וְאֵל יִנְהִיג עֲצָמוֹ בְּדֶרֶךְ חַטָּאִים,

רבי מאיר שפירא
זצ"ל מלובלין: ידוע
שההשפעה הגדולה
ביותר על האדם היא
מהסביבה בה הוא
נמצא. אדם הגרוע
ביותר ישתפר כאשר
הוא נמצא בסביבה
טובה, וכן האדם הטוב
ביותר עלול להתקלקל

כשנמצא בסביבה רעה. משה רבינו רצה להסביר לפרעה שאף על פי
שבני ישראל מושפלים ובזויים, זה רק מפני שהם נמצאים במצרים, וברגע
שיתחררו מהסביבה הרעה יעלו לדרגה גבוהה. והוכיח לו זאת ממטה
האלקים שעליו חרות שם המפורש שכולו קודש, כשהגיע לפני פרעה הריהו
נחש ארסי, ואותו נחש הופך שוב למטה אלקים כשחזר לידיו של משה, זוהי
כוחה של השפעת הסביבה.

יט. ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים. החפץ חיים ('נפוצות ישראל' פ"א) כותב
כנגד אותם אנשים הטוענים שלא יזיק להם לנסוע למקומות שקשה להיות
שם יהודים יראים, וטענתם היא שהרוצה להיות יהודי יכול להיות גם שם,
ומי שלא ירצה ח"ו אזי גם פה אין לו מונעים מזה.

מקדים החפץ חיים את דברי הרמב"ם המובאים כאן האומר שטבע האדם
להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו ונוהג כמנהג אנשי
מדינתו, ומבאר כי במשך הזמן, לאחר שיראה אותו אדם את חבריו שהיו
זהירים כאן בקיום מצוות ובהיותם שם נעשה הדבר ללעג בעיניהם, יאבד
גם הוא את הרצון ללכת בדרכי ה', באומרו לנפשו וכי אני צדיק יותר מהם,
ואט אט מתחיל הוא ללכת בדרכיהם עד שלבסוף נעשה לו הדבר כהיתר.
למה הדבר דומה, לכת של שיכורים שהלכו לבית משתה היין, וכאשר

ביאורים

לא בבני-אדם שעושים מעשי בהמה" ('מסילת ישרים' פ"ה). 205. ולחוחים.
מקום קבוצת חוחים (-קוצים). (רש"י ומצודת דוד ש"א יג ו).

עיונים

ארחות

שער החניפות

צדיקים

התחזק עליהם היין, אזי בתוקף הוללותם
התחילו אחדים לפשוט
מלבושיהם ולרקוד
ערומים, עד שנעשה

בְּעֵינָי שֶׁנֶאֱמַר (ירמיה ט, א): "מִי
יִתְּנִי בַּמִּדְבָּר מְלוֹן אוֹרְחִים" (רמב"ם
פ"ז מהלכות דעות ה, א).

הדבר ישר בעיני כולם ועשו גם הם כך. כן הדבר בענייננו ממש, כאשר
נמצא האדם בין יראים ושלמים, הוא איננו שיכור ואין באפשרותו לדמיין
כיצד ייעשו מצוות התורה הפקר עליו, ולכן חושב הוא שלא יזיק לו הדבר
לנסוע. אך עליו לדעת כי כשם שהאדם בשעת פיכחוננו אינו מסוגל לתאר
כיצד יתנהג כאשר ראשו יהיה סחרחר עליו מרוב שתיית יין, כן הדבר ממש
בעניין זה.

ביאורים

206. מי יתנני וגו'. ירמיהו מקונן ומצר על ישראל ואומר: הלואי שהייתי
יכול לדור במדבר, במקום שאין איש ויהיה לי סיפוקי באוכל ובלינה, ולא
אראה את מעשיהם הרעים.

שער העשרים והמשה

שער לשון הרע

(א) לשון הרע מה הוא? ¹המספר

א. לשון הרע. "לא תלך רכיל בעמך" (ויקרא יט, טז). את לשון הכתוב "לא תלך רכיל", ביארו חכמים: "שלא תהיה כרוכל". כלומר, אל תהיה מאלו

ההולכים מאיש לאיש וממקום למקום, כדי לקבץ שמועות על בני אדם ולספרן לאחרים, כאותם רוכלים ההולכים מבית לבית ומעיר לעיר כדי למכור את מרכולתם (ראה: תורת כהנים קדושים פרשה ב בביאור שני; ר' נחמיה בירושלמי פאה פ"א ה"א).

נחלקו הראשונים אם כתוב זה עוסק באיסור אמירת דברי "רכילות" בלבד, או אף באיסור אמירת "לשון הרע". דעת הרמב"ם (דעות פ"ז ה"ב) שאף על פי שמשמעות הכתוב "לא תלך רכיל" היא איסור "רכילות", מכל מקום, כיון שאיסור "לשון הרע" חמור מאיסור "רכילות" - שהרי באמירת "לשון הרע" מבזה המספר את זולתו ומגנהו בפני כל - יש ללמוד את איסור "לשון הרע" בקל וחומר מאיסור "רכילות" (ח"ח ח"א כלל א ס"א בדעת הרמב"ם שם). אולם הראב"ד (עפ"י ח"ח שם בביאור שני בדעת הראב"ד שם) סובר שאיסור "לשון הרע" קל מאיסור "רכילות", שהרי אין ב"לשון הרע" כדי לגרום שנאה בין אנשים, ומשום כך אין ללמוד מאיסור "רכילות" בקל וחומר. לדעתו, בלשון הכתוב "לא תלך רכיל" כלולה הן העברת מידע המעורר שנאה בין אנשים ["רכילות"], והן העברת מידע שיש בו כדי לגנות את הזולת ["לשון הרע"]. לעומת הסוברים שסיפור "לשון הרע" כלול באזהרה זו, יש שכתבו שאין אזהרה זו עוסקת אלא ב"רכילות", ואילו סיפור "לשון הרע" נאסר מכתובים אחרים (ראה ח"ח שם בביאור ראשון בדעת הראב"ד שם).

ביאורים

1. המספר. ואין חילוק בין אם מספר עליו בפיו ממש, או שהוא כותב עליו דבר זה במכתב, וכן אם מספר בפירוש או בדרך רמז, בכל האופנים בכלל לשה"ר הוא. (ח"ח הל' לשה"ר א ח).

²בגנותו של חברו אף-על-פי שאומר אמת, אבל האומר שקר, ³נקרא מוציא שם רע. ⁴בעל לשון הרע - זה שיושב ואומר: כך וכך עשה פלוני, כך וכך היו אבותיו, כך וכך שמעתי עליו, ואומר דברים של גנאי - עליו הכתוב אומר: "יכרת ה' כל שפתי חלקות, ⁵לשון מדברת גדולות" (תהלים יב, ד).

ואמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערכין טו, ב): ⁶כל המספר לשון הרע, כאלו כפר ⁷בעקרו, שנאמר: **"אשר אמרו ללשוננו נגביר, שפתינו אתנו, מי אדון לנו"** ⁸

ביאורים

2. בגנותו של חברו. ואיסור זה הוא אף אם לא הורגל תמיד לספר לשה"ר אלא במקרה ספר כן. (כס"מ דעות ז ב). 3. נקרא מוציא שם רע. ועונו גדול הרבה יותר. 4. בעל לשון הרע. היינו אדם המורגל בדיבור לשון הרע. (שם). 5. לשון מרברת גדולות. על רעהו לגנותו או להזיקו. 6. כל המספר לשה"ר וכו'. ה'חפץ חיים' (שמה"ל ב, ט) מפרש שמאמר זה והמאמרים הנוספים שבהמשך מתייחסים לבעל לשון הרע, דהיינו אדם המורגל בדיבור לשון הרע ואינו מקבל על עצמו להישמר ממנו מפני שנעשה הדבר אצלו כהיתר. אף על פי שגם המדבר לשון הרע פעם אחת עובר על לאו (ויתכן שעובר אף על כמה לאוין ועשין), עדיין אין הוא בכלל כופר בעיקר ואינו שקול כעובר על שלש העבירות החמורות. 7. בעיקר. בהקב"ה. 8. אשר אמרו וגו'. היינו, אלו האומרים: "בלשונונו נתגבר, כי שפתינו ברשותנו, ונספר לשון הרע כאוות נפשנו" - נחשבים כאילו אמרו "מי אדון לנו" וכפרו בעיקר. (רש"י ערכין טו:).

ארחות שער לשון הרע צדיקים

עיונים

(תהלים יב, ה). וּלְכֹךְ לְשׁוֹן הָרַע⁹ חוּא חֲטָא, כִּי הוּא עוֹשֶׂה רָעָה גְדוֹלָה לְחִבְרוֹ, שֶׁהוּא¹⁰ מִכְאִישׁ רִיחוֹ בְּעֵינֵי הָעָם¹¹ וְשֶׁאֵר הַפְּסוּדוֹת,¹² וְאִין רוּחַ לְבַעַל הַלְשׁוֹן. וּבִדְוָא הָרָגִיל בְּלְשׁוֹן הָרַע, פּוֹרֵק עַל שְׁמַיִם מַעְלִיָּו,^(א) כִּי הוּא חוֹטֵא בְּלִי הִנָּאָה, וְהוּא רַע

ב. כי הוא חוטא בלי הנאה. יש לתמוה: הלא אנו רואים שמספרי לשון הרע נהנים מכך מאוד! ויש לבאר, שאמנם מצד הטבע אין האדם נהנה מכך, ורק על ידי שהרגיל עצמו בכך נעשתה לו עבירת לשון הרע לעונג ('אור יחזקאל', ימים נוראים א).

הגרא"א דסלר זצ"ל ביאר, שמעצם סיפור הלשון הרע אין הנאה, אלא ההנאה היא מכך שהוא חושב ומדמיין לעצמו שאם ישפיל את חברו ויגלה את מומו בזה הוא יגדיל וירומם את עצמו ויתכבד בקלוגו, שהרי הוא עצמו נקי מכל אותם פגמים ומומים שסיפר על חברו, המשיכה לדבר לשון הרע נובעת מכך שאדם אינו מודד ובודק את עצמו איך הוא נראה באמת, מה הם מעלותיו וחסרונותיו, אלא הוא נוהג למדוד ולבדוק את עצמו כיצד הוא נראה בעיני הזולת, איך הזולת מעריך אותו ומה לא ימצא חן בעיניו, ומכך נובעת המשיכה לדבר לשון הרע על חברו, שע"י כך שיגלה את חסרונותיו של חברו ירומם את עצמו שהוא אינו כמותו. נמצא שאין לו שום תועלת והנאה ממשית, אלא הוא רק משלה ומרומה את עצמו שתהיה לו תועלת ע"י שיבליט את עצמו וזהו דמיון בלבד, אשר חייו מושתת על הכזב והדמיון ('שפתי חיים' מידות ועבודת ה' ח"א).

ביאורים

9. הוא חטא. מפרש את הקשר בין לשון הרע ובין כפירה בעיקר. 10. מכאיש ריחו. משניאו ועושה אותו מאוס בעיני העם כדי שיתרחקו ממנו כמו שמתרחקים מריח רע. 11. ושאר הפסודות. בדיבורו עליו גורם לו נזקים נוספים, כהפסד ממון (כגון שמפסיד מכך את מקום עבודתו) או נזקי הגוף. 12. ואין רווח לבעל הלשון. אינו מרוויח שום תועלת, הנאה גופנית או

ארחות שער לשון הרע צדיקים

עיונים

ג. מכלים ומכייש בני אדם. הדימוי העצמי של רוב בני האדם, תלוי בדרך כלל, במידת ההערכה שרווחשים

וְעוֹד אֲמָרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנָם לְבִרְכָּה, שֶׁשְׁקוּלָה לְשׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד עֲבוּדָה-זָרָה וְגִלּוֹי-עֲרִיזוֹת וְשִׁפְכַת-דָּמִים (ערכין שם). וְדָבָר זֶה תִּמְנָה מְאֹד שֶׁשְׁקוּלָה לְשׁוֹן הָרַע כְּנֶגֶד אֵלּוּ הָעֲבֵרוֹת, וְעַל כֵּן אַחַת מֵהֶן יִתְרַג וְאֵל יַעֲבֹר (בנהררין עד, א). וְאֲמָרוּ: חֲמוּרָה עֲבוּדָה-זָרָה, שְׁכָל הַכּוֹפֵר בָּהּ כְּמוֹדָה בְּכָל הַתּוֹרָה בְּלָה (חולין ה, א). וְאֲמָרוּ עוֹד: ¹³מוֹמֵר לְעֲבוּדָה-זָרָה - ¹⁴מוֹמֵר לְכָל הַתּוֹרָה בְּלָה (חולין ה, ב).

¹⁵וַיֵּשׁ לִתֵּן טַעַם בְּדָבָר, כִּי בַעַל הַלְשׁוֹן שׁוֹנֶה בְּאוֹלָתוֹ עֲשֶׂר פְּעָמִים וְיֹתֵר, בְּכָל יוֹם ^(א)מִכְלִים וּמִכְאִישׁ בְּנֵי-

ביאורים

ממונית מדיבור לשון הרע. 13. מומר לעבודה זרה. שבחר מרצונו לעבוד עבודה זרה בשאט נפש ומתוך זלזול בחומרת העבירה עד שהורגל בכך. 14. מומר לכל התורה כולה. הרי הוא מוחזק לעבור על כל שאר עבירות, וגם אם בפועל הוא נשמר מהם אין לכך משמעות, היות והוא כופר בעיקר ודינו כעכו"ם לכל דבר. 15. ויש ליתן טעם בדבר. מדוע חמור כל כך עוון

אדם, מלבד מה שמזיק למי שאומר עליו; ואפלו עברה קלה, כשאדם עובר עליה כמה פעמים, היא ¹⁶נעשית גדולה, כי אפלו שער אחד, שהוא רך וחלש מאד, כשתקבץ הרבה שערות יחד תעשה מהם הכל חזק. ומה שאמרו שישקולה לשון הרע נגד אותן שלש עברות, הפרוש - שעובר על אותן שלש עברות ¹⁷פעם אחת מחמת

להם הבריות, ובאופן שבו הם מבטאים אותה כלפיהם. כאשר חש אדם מוערך, שומר הוא על רמה של הגינות ושל זהירות וזריזות בעבודת ה', ואף משתפר והולך, משום שבאופן טבעי מעוניין כל אחד להצדיק את ציפיות החברה ממנו ואת התדמית השמורה לו כאדם זך וישר. לעומת זאת, כשחש אדם בזלזול, מאבד הוא כל אתגר לפעול

פעולות ברוכות. נמצא, שהכבוד שמעניקה החברה ליחיד, אף אם אינו משקף תמיד את האמת, מכל מקום תומך הוא בו וממריץ אותו למלא את חובותיו בעבודת ה' ובקיום המצוות. במשך הזמן, מתוך שהתרגל לקיים את המצוות, ילמד האדם גם להחשיב ולהעריך באמת את החיים המוארים באורה של תורה ואת עבודת הא-להים, ומתוך 'שלא לשמה' יבוא למלא את חובותיו 'לשמה'.

לפיכך מזהירה התורה: "לא תלך רכיל בעמך" - אסור לזלזל בזולת ולא להשפילו בדברים, שכן עלול הוא לאבד את הבטחון העצמי בערכו, וכתוצאה מכך ישלל ממנו הכח המניע אותו, להיטיב את דרכו ולפעול גדולות ונצורות. ('חורב' פרקי המשפטים פרק י אותיות א-ב).

ביאורים

לשון הרע שהוא שקול כנגד שלש העבירות החמורות. ¹⁶ נעשית גדולה. כל שכן לשון הרע שהיא עבירה חמורה מעיקרה, אזי בהשנותה פעמים רבות נעשית עוד יותר גדולה. ¹⁷ פעם אחת מחמת רוב היצר. שתקפו יצרו

רב היצר, ¹⁸ולא כנגד המשמר היוצא מן הכלל לעבר עליהם בכל עת. ועוד, בעל לשון הרע קשה לו לעשות תשובה, ביון שהוא רגיל בכך ¹⁹למד לשונו ²⁰לדבר רע. ²¹ועוד, החטא קל בעיניו, כי אמר: לא עשיתי רק דבור בעלמא, ואינו נותן לב לשוב ²²לרב הנזק שעשה; ואפלו אם ישוב - אין תשובתו שלמה, כי אינו מכיר גדל החטא ²³אשר עשה. והוא צריך מחילה מאותן שדבר עליהם, והוא אינו זוכר מי הם בלם. ועוד, יש שדבר עליו ועשה לו רעה ²⁴והזיק לו לאותו אדם, ושכח מה דבר עליו, כי לשון הרע ²⁵מכסה ומכסה בפתר, הוא בכאן ומכה בלשונו

ביאורים

והתגבר עליו באופן חד פעמי. ¹⁸ ולא כנגד המשומר. כלומר, אינו שקול כנגד המומר שהוציא עצמו מן הכלל ועובר על שלש העבירות תמיד, דהוא בודאי חמור יותר. ¹⁹ לימד לשונו. הרגיל לשונו. ²⁰ לדבר רע. כי מרוב הרגלו נעשה הלשון הרע כחלק מטבעו, וכבר אינו שולט על היוצא מפיו (כי ההרגל על כל דבר שלטון, והרי נעשה הלשון השליט) ולכן תשובתו קשה, ובכך שקול הוא לעובר על העבירות החמורות שגם בהן תשובתו קשה כיון שנמשך אחריהן תמיד והן קשים לפרוש מהן (כלשון הרמב"ם הל' תשובה, ד, ה). ²¹ ועוד. סיבה נוספת מדוע תשובתו קשה. ²² לרוב הנזק שעשה. כלומר, לא יביט אל הנזק הרב שגרם בדיבוריו רק יביט אל הסיבה, והסיבה - שהיא דיבור בעלמא - נקלה מאד בעיניו. ²³ אשר עשה. ויעשה תשובה הראויה לחטא קל ולא לחטא חמור, וחרטתו לא תהיה לפי גודל חטאו והרי זה חסר בעיקרי התשובה. ²⁴ והזיק לו לאותו אדם, ושכח מה דבר עליו. בכת"י הגירסא: "והזיק לו, והוא אינו יודע מי דבר עליו". ²⁵ מכוסה ומכה בפתר. שמדבר לשון הרע על חברו 'בסתר' ללא שידוע מזה, ונמצא כאילו

אחד שרחוק ממנו (ערכין טו, ב), וזה החוטא מתביש ממנו²⁶ להודיע שנמלו רעה. ופעמים ידבר על²⁷ פגם משפחה, ויזיק לדורות הבאים אחריו,²⁸ ואין לו מחילה לזה, כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה: המדבר בפגם משפחה,³⁰ אין לו מחילה עולמית (ירושלמי ב"ק פ"ח ה"ז). ועוד, מי שהוא רגיל בלשון הרע פעמים ידבר דברים³¹ כלפי מעלה, דכתיב: "שתו בשמים פיהם, ולשונם תהלך בארץ" (תהלים עג, ט), ואין בכל העברות ענש כמו למי

ביאורים

מכהו שלא בנוכחותו (עפ"י רש"י דברים כז, כד. ופירוש העקידה).
26. להודיע שנמלו רעה. לספר לו שדיבר עליו ולבקש מחילתו. 27. פגם משפחה. שלימה, כגון שאומר על משפחה שהם בחזקת ממזרות או שאר פסולי קהל, או שאומר עליהם שהם בעלי מדות רעות או חולים וכדו'.
28. ויזיק לדורות הבאים אחריו. שעדיין לא נולדו, כי לא ירצו להנשא להם.
29. ואין לו מחילה לזה. כי אין לו ממי לבקש מחילה מאחר ועדיין לא נולדו, ואין יבקש מחילה מכל הדורות העתידיים. 30. אין לו מחילה עולמית. אין לו כפרה לעולם כי נשאר בלי מחילה. 31. כלפי מעלה. לדבר סרה גם על ה'. הרמב"ם (סוף הלכות טומאת צרעת) כותב, שהמדבר לשון הרע מגיע לבסוף באופן טבעי לכלל כפירה בעיקר. וכך מתאר הוא את מהלך הדברים: וזה דרך ישיבת הלצים הרשעים: בתחילה מרבים בדברי הבאי... ומתוך כך באין לספר בגנות הצדיקים... ומתוך כך באין לדבר באלהים וכופרין בעיקר. ועיין גם במהרש"א שמבאר שלשון הרע מביאה לעבירות גדולות אלו - לדבר בצדיקים ובנביאים עד שלבסוף מדברים באלקים וכופרין בעיקר. 32. שתו בשמים וגו'. מספרי לשון הרע (שלשונם מתהלכת בארץ, ומספרת רע על רעיהם) כופרים בעיקר, ופיהם מדבר על היושב בשמים (רש"י לפסוק ח שם

שמטיח דברים כלפי מעלה, כי אמרו רבותינו זכרונם לברכה (ערכין טו, א):³⁴ עשרה נסיונות נסו אבותינו, ובכלם לא נחתם³⁵ גזר-דינם אלא³⁶ על לשון הרע, שנאמר: "אם לא³⁷ באשר דברתם באוזני בן אעשה לכם" (במדבר יד, כח), ואומר: "וישמע ה' את קול דבריכם ויפקען וישבע" (דברים א, לד). ואין התורה מגנה על בעלי לשון הרע.³⁹ דואג האדומי, כיון⁴⁰ שספר לשון הרע, לא עמדה לו חכמתו⁴¹ ולא הגנה עליו תורתו (סוטה כא, א). ומה שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוטה שם): עברה מכבה מצוה, ואין עברה⁴³ מכבה תורה, שנאמר:

ביאורים

ד"ה ממרום). 33. שמטיח דברים כלפי מעלה. שמדבר עזות ודברים קשים כלפי ה'. 34. עשרה נסיונות נסו אבותינו. את הקב"ה לראות אם יש בכחו להציל מאויביהם ולפרנסם במדבר. פירוש אחר: הכעיסו את ה' בעשרה מאורעות. 35. גזר דינם. שלא יכנסו לארץ ישראל. 36. על לשון הרע. בגלל עוון לשון הרע שדיברו. 37. כאשר דברתם באוזני. שאמרו: "לו מתנו (הלואי שהיינו מתים) בארץ מצרים... ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב..." (במדבר יד, ב-ג), ויש בזה הטחת דברים כלפי מעלה. 38. ויפקען וישבע. שלא יכנסו לארץ, ומכל זה מוכח שעונש המטיח דברים כלפי מעלה גדול מכל העונשים. 39. דואג האדומי. היה תלמיד חכם מופלג (ראה סנהדרין קו: חגיגה טו:). והיה יועצו של שאול המלך. 40. שספר לשון הרע. שהלשין לפני שאול המלך על אנשי נוב עיר הכהנים שסייעו לדוד להימלט מפניו, וגרם בכך לחורבנה של נוב (ראה שמואל א, כב, ט-כב). 41. ולא הגנה עליו תורתו. ומת קודם זמנו. 42. עברה מכבה מצוה. מבטלת שכר מצוה שנעשתה קודם לכן. 43. מכבה תורה. מבטלת שכר תלמוד תורה

ארחות שער לשון הרע צדיקים

עיונים

44" **כִּי נָרַם מִצְוָה וְתוֹרָה אִוֵּר** (משלי ו, כג) - **עַל הָעוֹבֵר בְּדֶרֶךְ מִקְרָה אָמְרוּ**, 46 **וְלֹא עַל הַפּוֹרֵק עַל אֲזָהָרֵת עֲבָרָה**.

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ וְזָרוּנָם לְבָרָכָה (שוחר טוב לט, א): **בְּנִסְתָּ-**

יִשְׂרָאֵל אֲהוּבָה 47 **בְּקוֹלָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר: "הַשְּׁמִיעֵנִי אֶת קוֹלְךָ,** 48 **כִּי קוֹלְךָ עָרֵב" (שה"ש ב, יד), וְשֶׁנּוֹאָה בְּקוֹלָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר:** 49 **"נִתְּנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ עַל-בֶּן שְׁנָאֲתֶיהָ" (ירמיה יב, ח); אָמַר מַעֲתָה: "מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לְשׁוֹן, וְאַהֲבִיָּה 50 יֹאכֵל פְּרִיָּה" (משלי יח, כא). פָּרוּשׁ: אֲהוּבָה הַלְשׁוֹן, אָדָם הַחֲפִיץ לְדַבֵּר תַּמִּיד, עֲצָה הַגּוֹנָה וְנִכְוֶנָה 51 אֲצֵלוֹ שִׂיאֵכֵל פְּרִיָּה - פָּרוּשׁ,**

ביאורים

שנלמד קודם לכן. 44. **כִּי נָרַם מִצְוָה וְתוֹרָה אִוֵּר**. תלה הכתוב את המצוה ב"נר", ואת התורה ב"אור". את המצוה ב"נר", לומר לך: מה נר אינה מגינה (יש גורסים: מאירה) אלא לפי שעה (דהיינו כל זמן שהוא דולק), אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה. ואת התורה ב"אור", לומר לך: מה אור מגין (יש גורסים: מאיר) לעולם (שהרי דבר קבוע הוא), אף תורה מגינה לעולם (סוטה כא:). 45. **דֶּרֶךְ מִקְרָה**. שנכשל באופן חד פעמי. 46. **וְלֹא עַל הַפּוֹרֵק עוֹל אֲזָהָרֵת עֲבָרָה**. ודואג האדומי, מכיון שפרק עול אזהרת לשון הרע מעליו לכן לא הגנה עליו התורה שלמד. 47. **בְּקוֹלָהּ**. על ידי קולה. 48. **כִּי קוֹלְךָ עָרֵב**. זהו קול התורה. 49. **נִתְּנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ**. זהו קול לשון הרע. 50. **יֹאכֵל פְּרִיָּה**. פרי הלשון. כלומר, ישתדל לדבר בה דברי תורה מוסר ושלוש שעל ידם יאכל פירות דהיינו שכר טוב. 51. **אֲצֵלוֹ**. אליו.

עיונים

ארחות

שער לשון הרע

צדיקים

שְׁלֹא יִדְבֹּר דְּבָרִים בְּטָלִים, וְכִּי יִדְבֹּר בְּדֶרֶךְ-תּוֹרָה וְהִבָּאת שְׁלוֹם, וְלִלְמֹד לְרַבִּים לַעֲשׂוֹת טוֹבָה, וְלִהְיוֹת הַקּוֹדֵשׁ (לחיד"א) צפורן

שמיר סי' יג אות רטז. שמה"ל שער הזכירה פ"ז], כי כך היא הנהגת ה', שהיא האדם נידון בדרך של "מידה כנגד מידה", וזה שרצה להיבנות מחורבנו של חבירו, יענש בכך שחבירו יפנה מחורבנו (ראה שפתי חיים כרך ה ח"א עמ' כב, בשם הרא"א דסלר).

ועל פי זה ביאר החיד"א (ב'פתח עינים') הא דאיתא באבות (ב, ד) "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" וז"ל: "אפשר שפירושו למקומו בגן עדן, דיתכן שדיברו לשון הרע עליו, ונתנו לו זכויות שעשה אשר דיבר עליו ובזה נשלם" עכ"ל.

והחיד"א (ראש דוד') והגאון ר' רפאל המבורגר זצ"ל (הובא בשמה"ל שער א' פ"ג) ביארו הפסוק "מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב, נצור לשונך מרע" וגו', אימתי יזכה האדם ליהנות מפרי עמלו של כל ימי חייו בעסק התורה ומצוות, בעולם הזה ובחיי עולם הבא - אם ינצור לשונו מלשון הרע, אבל אם ידבר לשון הרע לא יזכה בשכר תורתו ומצוותיו, שיזכה בהן מי שדיבר עליו.

במסכת שבת (קנה): נאמר: "לית דעניא מכלבא (-אין עני מכלבא)". ה'בן יהוידע' (שם ד"ה לית) ביאר את דברי הגמרא בדרך רמז שבעל לשון הרע נקרא כלב כמו שדרשו חז"ל על הפסוק (במדבר לב, מב) 'ויקרא לה נבח בשמו', ולכן אמרו עליו חז"ל שראוי להשליכו לכלבים. וזו כוונת הגמרא לית דעניא מכלבא, שאין עני יותר מבעל לשון הרע משום שכל זכויותיו עוברים לאדם שעליו סיפר לשון הרע, והוא נשאר עני מרוד מכל זכויותיו. אמנם לאחר שחזר בתשובה מקבל בחזרה את תורתו ומצוותיו. ועל פי זה יש מבארים את הפסוק "זאת תהיה תורת המצורע ביום טהרתו" (ויקרא יד, ב), שדוקא ביום טהרתו ביום שמטהר את עצמו ועושה תשובה אז תהיה תורתו שלו, אבל עד אז נחשבים הם של חבירו שדיבר עליו לשון הרע (פרדס יוסף' ריש פרשת מצורע וכ"כ בספר 'תכלת מרדכי' למהרש"ם זצ"ל שם).

ארחות

שער לשון הרע

צדיקים

לָהֶם הַטּוֹב וְלִהְרִיִקֵם מִן הָרָע, ⁵² וְלִקְנוֹת הָאֱמֶת, כִּי אֵין
מִן לַמְצוּזוֹת שְׂיוֹכֵל לַעֲשׂוֹת בְּלִשׁוֹן, ⁵³ וְזֶהוּ מֵנוֹת וְחַיִּים בְּיַד
לְשׁוֹן.

ביאורים

52. ולקנות האמת. ולקנא אל האמת (כת"י). 53. וזהו וחיים ביד הלשון. כ"ה
בכת"י. כלומר, דברים אלו יביאוהו להחיים הנצחיים.

ארגון "ארחות יושר"

נוסד בהכוונתו של מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א, על מנת
להנחיל את לימוד המוסר בצורה יסודית ובאופן עקבי בקרב כל
חלקי העם.

כדי להגשים מטרה זו מקיים הארגון פעילות מגוונת בנושא זה,
ובראשה - הפצת הלימוד בחוברות "ארחות המוסר" בשיעורי תורה
ברחבי הארץ, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי
חינוך לבנות.

לפניכם סקירה קצרה על פעולות הארגון:

בית מדרש גבוה "אורחות
יושר" מאגד בתוכו קבוצ נבחר
של מגידי שיעורים, אשר להם
נסיון רב של שנים במסירת
שיעורים בבקאות ובעיון,
בהלכה ובמוסר, בהסברה
בהירה וקולחת. בביהמ"ד
עוסקים הרבנים שליט"א
בהכנת השיעורים הנאמרים
על ידם, הן בדף היומי
והן בסוגיות עיוניות
והלכתיות.

בית מדרש גבוה למגידי שיעורים

סדרי מוסר בכוללי האברכים

הוקמה על ידינו מסגרת ללימוד
חוברות "ארחות המוסר" בכוללי
האברכים, לאחר סדרי הלימוד הקבועים, על
מנת להטמיע את חשיבות העיסוק בספרי
מוסר באופן מיוחד לעמלי תורה, בבחינת
"ראשית חכמה יראת ה'", לחיזוק ביראת
שמים ובתיקון המעשים והמידות כיאה
ללגיון של מלך.

64
כוללי

"מדרשת בת-שבע"

"כח תאמר לבית יעקב". לזכרה הדגול של
הרבנית מרת בת שבע קניבסקי ע"ה, אשר נתפרסמה
ביראתה, בצדקתה ובמעשיה המופלאים, הקמנו מסלול
מיוחד לבנות ישראל, בבתי הספר, בסמינרים ובשיעורים
לנשים. לימוד מתוך חוברות "ארחות המוסר" נעשה הן
במסגרת הלימודים בבתי הספר והן בפעילויות שונות, וכן
בחוגים לנשים, תוך שימת דגש על נושאים כמו: אהבת
תורה, יראת שמים, צניעות ומידות טובות.

מכון "ארחות המוסר"

צוות תלמידי חכמים מופלגים, אשר ניהונו בידע רב
ומעמיק בספרות התורנית הענפה, שוקד על הוצאה
לאור של ספרי מוסר בעריכה חדשה ומאירת עיניים,
מבוארים בטוב טעם, ומעוטרים ב"עיונים" מתוך דברי רבותינו -
ראשונים ואחרונים. החומר מוגש בצורת חוברות חדשיות
עם חלוקה יומית, המופצות בכעשרים אלף עותקים, בשיעורי
תורה, בהיכלי הישיבות והכוללים, בתלמודי תורה ובבתי
הכנסת.

מנחם שליט"א בכנס סיום ספר "ארחות יושר"

206
שיעורים

שיעורי תורה ברחבי הארץ

זכינו בס"ד להקים שיעורי תורה, ולשלב בשיעורי תורה הקיימים
בכל רחבי הארץ את לימוד המוסר, כאשר בסוף כל שיעור לומדים בצוותא
קטע יומי אחד מתוך חוברות "ארחות המוסר". מעבר למעלת הקביעות אשר
בגינה לא יעבור יום בלי לימוד מוסר, ובנוסף על רכישת ידע מקיף בספרים
קדושים אלו, קיים גם "כח הציבור" באשר לומדים אלפי יהודים, גדולים וקטנים,
בכל יום את אותו הקטע. הרבנים שליט"א מקבלים מילגה חדשית המהווה
תמריץ ועידוד, ומדווחים במשוב בסוף החודש על רציפות הלימוד
ועקביותו.

חוברות "ארחות המוסר" ללימוד מוסר יומי

עד עתה יצאו לאור:

י"א חוברות של ספר "ארחות יושר"
וי"ג חוברות מספר "ארחות צדיקים"

104
ת"ת

שיעורי מוסר בתלמודי התורה

חיזוק המוסר בהיכלי הישיבות

77
ישיבות

גם בתלמודי התורה ברחבי הארץ, עוסקים צאן-קדשים בלימוד המוסר המשובל בתכניות הלימודים, להחדרת יראת שמים ומידות טובות מגיל צעיר, כפי הוראתו הידועה של מרן בעל ה"קהילות יעקב" זצוק"ל. אין כמו חוברות אלו, הערוכות בצורה חדשנית, נוחה ונעימה, להאחיב על צעירי הצאן את לימוד המוסר אשר נחקק בקרבם כ"גירסא דינקותא", והשפעתו - אשר ניצניה ניכרים כבר עתה - תלך ותגבר לאורך ימים ושנים.

"סדר מוסר" הנהוג בישיבות מקדמת דנא, קיבל חיזוק רב ומשמעותי מאז יצאו לאור חוברות אלו. רבים רבים בחורי החמד אשר קובעים בהן את לימודם בסדר מוסר בהשתוקקות ובהתלהבות, בהיותן עבורם משב רוח מרענן בתוכן ובצורה, קנקן חדש מלא ישן. מחזה מרנן לב לראות בני עליה יקרים מפז אשר נושאים באמתחתם חוברות אלו גם מחוץ לכתלי הישיבה, והוגים בהם בלכתם בדרך, בנסיעה באוטובוס, בהמתנה במקומות שונים ובכל עת מצוא.

